

Likovi zlostavljanih žena u drami hrvatske moderne

Kovačević, Marija

Master's thesis / Diplomski rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:955918>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-19**



FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)



DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJ

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Diplomski studij Hrvatskog jezika i književnosti i Pedagogije

Marija Kovačević

Likovi zlostavljanih žena u drami hrvatske moderne

Diplomski rad

Mentor

Doc. dr. sc. Ivan Trojan

Osijek, 2016.

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Diplomski studij Hrvatskog jezika i književnosti i Pedagogije

Marija Kovačević

Likovi zlostavljanih žena u drami hrvatske moderne

Diplomski rad

Humanističke znanosti, Filologija, Kroatistika

Mentor

Doc. dr. sc. Ivan Trojan

Osijek, 2016.

Sadržaj

Sažetak	2
Ključne riječi	2
1. Uvod	3
2. Likovi zlostavljanih žena	5
2.1. Milan Ogrizović, <i>Vučina</i>	5
2.2. Milan Begović, <i>Bez trećega</i>	12
2.3. Ahmed Muradbegović, <i>Bijesno pseto</i>	21
2.4. Josip Kosor, <i>Požar strasti</i>	30
2.5. Josip Kulundžić, <i>Ponoć</i>	35
2.6. Srđan Tucić, <i>Povratak</i>	41
3. Zaključak	48
4. Literatura	50

Sažetak

Teško je definirati nasilje zbog raznolikih mišljenja zasnovanih na različitim osobnim iskustvima. Ono se još uvijek ne doživljava jednoznačno, već se uz različite vrste i oblike nasilja vežu i različite kontradiktornosti koje ovise o pojedinačnim situacijama. Svrha rada jest promotriti šest drama u kojima se pojavljuje problematika nasilja nad ženama. Radom se obuhvaćaju tri razine za svaki ženski lik - individualna, obiteljska i sociokulturna kako bi se dobio uvid u njihove profile. Takvim se pristupom nastoji shvatiti utjecaj konteksta na strukturu prakse zlostavljanja; kako žrtve, tako i zlostavljača. Također, rad se bavi vrstama reagiranja na nasilje iz čega proizlazi tipologija ženskih zlostavljanih likova u drami hrvatske moderne. Moguće je zaključiti da ne postoji univerzalan profil žrtve, ali uočljivi su određeni kontekstualni faktori koji su utjecali na pojavu i zaustavljanje nasilja.

Ključne riječi: drame hrvatske moderne, zlostavljanje, tipologija ženskih likova

1. Uvod

Tema rada nosi naslov *Likovi zlostavljanih žena u drami hrvatske moderne*. Predmet rada dramski su ženski likovi nad kojima je vršeno nasilje - fizičko, psihičko ili seksualno. Svaki će ženski lik biti obrađen kroz tri razine - individualnu, obiteljsku i sociokulturnu. Na taj će se način dobiti uvid u čitav niz događaja koji su žrtvu doveli u takvu poziciju. Osim toga, analizirat će se reakcija svakog ženskog lika na nasilje koje joj se događa. Pretpostavka je da će se takvom analizom dobiti tipologija zlostavljanih ženskih likova.

Na izbor teme utjecali su osobni interesi za područje ženske psihologije u književnosti te manjak istraživanja o ovoj problematici. Drame koje su poslužile za predložak jesu sljedeće: Milan Ogrizović *Vučina*, Milan Begović *Bez trećega*, Josip Kosor *Požar strasti*, Ahmed Muradbegović *Bijesno pseto*, Josip Kulundžić *Ponoć* i Srđan Tucić *Povratak*.

Izabrana djela pripadaju području moderne književnosti, a do njih se došlo iščitavanjem dramskog opusa koji odgovara predmetu rada. Brojni su se autori bavili razdobljem *moderne* u hrvatskoj književnosti (Šicel, Žmegač, Senker, Petlevski itd). Proučavali su povijesne uzroke, stilska obilježja i značajke te najvažnije autore *moderne* u Hrvatskoj. Upravo se kroz Šicelovu *Povijest hrvatske književnosti* i Žmegačev *Duh impresionizma i secesije* doznaju potankosti o shvaćanju i stvaralaštvu hrvatskih modernista bitnih za ovaj rad.

Razdoblje hrvatske *moderne* karakteriziralo je njegovanje senzibilnosti, osjećaj za nijansu, udublјivanje u čovjekov unutarnji život, nerijetko zanemarivanje nacionalnih tradicija te naglašena nota pesimizma (Šicel, 2005: 306). Drame su izabrane iz književnosti *moderne* jer je u modernoj drami individualizam jedno od najvažnijih obilježja samosvjesnog junaka (Senker, 2000: 12). Individualizam je nastojanje čovjeka da se ostvari u svojim posebnostima, osobnim sklonostima i težnjama koje nadređuje društvenim konvencijama (<http://www.hjp.znanje.hr/>). To je ključni element prema kojemu su drame *moderne* odgovarale traženoj problematici. Težnja likova za samoostvarenjem nudila je uvid u njihovu nutrinu te priliku za psihološko vrednovanje njihovih postupaka. Osim toga, to je razdoblje secesijskog stilskeg pokreta čija se zbivanja u književnosti tumače kao reakcija u kojoj se ogleda potreba za raznolikošću u shvaćanju psihološke znatiželje, moralnih načela i estetskih potreba (Žmegač prema Marjanović, 1997: 116). Težnja za razvijanjem

individualizma, slobodne ljudske ličnosti i duhovnog preporoda u literaturi, našla je odjek u shvaćanju umjetnosti kao izraza ljudske osobnosti koja je jednako važna odrednica naroda kao i društveni život. To je otvorilo različite pristupe stvaralaštvu, bez ikakvih propisa, programa ili škola, a sve to vodilo je spoznaji općeljudskih vrednota, ne samo usko regionalnih ili isključivo nacionalnih (Šicel, 2005: 310). Kroz drame *moderne* moguće je spoznati općeljudske vrednote što ih čini idealnima za tematiku rada. Stoga je cilj rada doznati postoji li tipologija zlostavljanih ženskih likova u *moderni* i može li se ona primijeniti na područje izvan književnosti? Metodologija rada koristi se građom dramâ. Osnovne su metode citiranje, parafraziranje i interpretiranje zbog snage argumentacije i širine informacija (Oraić Tolić, 2011: 439-440).

2. Likovi zlostavljanih žena

Nasilje u obitelji definira se kao skup ponašanja čiji je cilj kontrola nad drugim osobama upotrebom sile, zastrašivanjem i manipuliranjem. Takvo određenje nasilja može se primijeniti na najčešće oblike nasilja u obitelji - tjelesno (fizičko), emocionalno (psihičko) i seksualno zlostavljanje te materijalno ili radno iskorištavanje. Nasilje uvijek pretpostavlja zloupotrebu moći u odnosima koji se temelje na nejednakosti zbog čega su svim oblicima nasilja najčešće izložena djeca, žene i starije osobe (Ajduković, 2004: 13). Još se uvijek nasilje ne doživljava jednoznačno kao svaka ljudska akcija koja izaziva štetu, trpljenje, bol, patnju ili smrt, unutar koje je na jednoj strani moguće prepoznati izvor moći, a na drugoj strani žrtvu. Naprotiv, mnogi su oblici nasilja prisutni u svakodnevici i ne izazivaju jasnu reakciju, neki se prešućuju ili čak podupiru ovisno o tome kakvim i čijim interesima služe (Matić, 2007: 22). Nasilje u obitelji može se objasniti jedino interaktivnim djelovanjem većeg broja činitelja koji se mogu grupirati na tri razine - individualnu, obiteljsku i sociokulturnu razinu (Ajduković, 2004: 13). Za svaku će dramu biti obrađene tri razine. Dovoljno je spomenuti da individualna razina opisuje nasilnika i žrtvu kroz njihove razvojne puteve, životne poglede, stavove i vrijednosti. Obiteljska uključuje dinamiku i obrasce međuljudskih odnosa (Ajduković, 2004: 14). Posljednja, sociokulturna uključuje gospodarske odnose i situaciju te interakciju pojedinca sa socijalnom okolinom, kao i stavove prema jednakosti, pravednosti, nasilju i slično (Ajduković, 2004: 15). Pretpostavlja se da će analiza dati dvostruku tipologiju ženskih likova ovisno o reakciji na nasilje - na žrtve koje su odlučile aktivno potražiti rješenje i žrtve koje su se prepustile pasivnosti.

2.1. Milan Ogrizović *Vučina*

Godine 1921. objavljena je drama *Vučina* Milana Ogrizovića (Lederer, 2000: 31). Tema je „kosorovska“ po naturalističkom pristupu i isticanju stihijskih emocionalnih manifestacija pojedinih junaka (Šicel, 2005: 227). Književna povijest i kritika svrstale su ju u uži izbor Ogrizovićevih najboljih djela. Radnja se odvija u zabačenom ličkom selu. Vučina je šezdesetogodišnjak koji je skrivio sinovu smrt te pokušava nasilu prisvojiti djevojku Stanu. Stana je kći njegove nevjenčane supruge Jeke. Zbog surovog i snažnog središnjeg lika koji u potpunosti uspijeva podčiniti svoju okolinu, kritičari su pronašli dodirne točke s Kosorovom dramom *Požar strasti* (Lederer, 2000: 31). Lik Stane bit će analiziran kroz individualnu, obiteljsku i sociokulturnu razinu kako bi se pobliže objasnila problematika nasilja.

Na individualnoj se razini o Stani doznaje da je *jaka, krupna i visoka (...), sa svojih 18 godina (...), zdrava i djetinjasto prkosna* (Ogrizović, 2000: 404). Odrasla je bez oca živeći s majkom i bakom. Manjak očinske figure u djetinjstvu bit će glavno sredstvo Vučine kojim će ju pokušati privući k sebi:

STANA: *Nigda ga nisam vidjela, ni on mene. Umro je, prije nego sam se rodila* (Ogrizović, 2000: 439).

Dok se majka nije „preudala“ za Vučinu, živjele su u skromnim uvjetima što Jeka često podsjeća. Život s Vučinom donio joj je materijalnu sigurnost, a to joj je dovoljno da „zažmiri“ na sve njegove loše postupke. Žene su u to vrijeme bile ograničene na pomoć muškaraca, a Jeka je bila starija žena koja je smatrala da je sigurnija uz Vučinu nego sama:

JEKA: *U Doljani' nismo imale ni trapa ni vraga.*

STANA: *Al smo imale naš lijepi mir i – radost. Nik've brige – uf* (Ogrizović, 2000: 404).

Suprotno majci, Stana je često spominjala važnost neovisnosti koju su imale dok nisu došle Vučini. Ona je bila mlada djevojka od osamnaest godina, nezrela i bez životnog iskustva. Razumljivo da je na svijet gledala drukčije od majke. Brinuli su ju narušeni međuljudski odnosi Vučine i sina Nikole. Zbog njihovih neprestanih svađa, slutila je da će doći do nesreće. Uz to, sviđao joj se Nikola čiji je život bio ugrožen svakom prepirkom s Vučinom:

STANA: *Otkad sam došla, reži jedan na drugoga gore od pasa.. I tek što se nisu poklali!* (Ogrizović, 2000: 406).

Ubrzo je postala svjesna planova koje Vučina ima za nju. Umjesto majke, sviđala mu se kći. Htio je dobiti Stanu za sebe iako je razlika u godinama prelazila četrdeset. Nikola je to shvatio i upozorio ju. Međutim, ubrzo je izgubila Nikolinu potporu budući da ga je Vučina u fizičkom obračunu ubio. Znala je da Vučina tuče njezinu majku i da ona to trpi. Pokušavala ju je više puta navesti da ga ostavi, ali nije uspjela:

STANA: *Deveto je on vas sve, kako je 'ćeo, dok mu se niste smekšati ko zečji repići – i ti i Mićun!* (Ogrizović, 2000: 408).

Morala se snaći; prilagoditi se situaciji ili izgubiti život kao Nikola. Prividno je poslušala Mićunov savjet i glumila pasivnost:

MIĆUN: *Ti lijepo, ne budi luda, primaj sve – al ne u to ime! – već ko njegovo posvojče, pastorče... za prćiju* (Ogrizović, 2000: 432).

Dok je zapravo planirala Vučinino ubojstvo kako bi spasila majku i sebe:

STANA *zažagri očima: A onda kad ozdraviš... onda ćemo nas dvoje... ali zajedno nas dvoje... dogovoriti se i – ubiti ga! D: makar 'đe, makar kad' – u gori...na snu...* (Ogrizović, 2000: 425).

Stana nije bila tolerantna prema nasilju. Vidjela je da se obiteljski odnosi u kući ne odvijaju u pravome smjeru, ali je znala kako su završile prijašnje pobune. Svatko tko bi se pobunio, završio je tragično. Odluka o ubojstvu Vučine za nju je, u tome trenutku, bila jedini izbor.

Vučina je bio nasilnik koji je zlostavljao cijelu obitelj. Ogrizović ga je opisao na sljedeći način: *jak, plećat i gromotan seljak Ličanin u kožunu, (...) 60 godina, rutav, sav u kosi, bradi, brcima i gustim obrvama, rumena i zdrava lica, koščat, jakih očiju i kvrgasta nosa, s crvenkapom na glavi, koje i ne skida, sa sjekirom u ruci i s lulom u zubima* (Ogrizović, 2000: 415). Ubio je prvu ženu i dvoje djece, ali mu se nitko zbog toga nije suprotstavio. Ostao je nekažnjen. Već utvrđen obrazac nasilja nastavio je nad „drugom“ obitelji – Stanom, Jekom i Nikolom:

STANA: *On je svoje dvoje djece u gori pobio, a na sudu reko' da i' je trupac povalio/ a oda šta mu je prva žena legla u krevet i ne digla se? Vele, da su joj se i na mrtvoj poznale modrice* (Ogrizović, 2000: 407).

Na kraju je postao odgovoran za smrt trećeg sina Nikole:

NIKOLA *rvući se pade na log i na sjekiru, a Vučina po njem; on strašno ajmekne: Jao!... Stano!...* (Ogrizović, 2000:422).

Vučina je simbol okrutnog i surovog „nadčovjeka“ koji ostvaruje svoje ciljeve gazeći sve ispred sebe. Ne preže ni pred čime kako bi postigao ono što želi, stoga je on pravi primjer nasilnika; ne samo prema ženama već i prema cijeloj okolini.

Obiteljska razina pokazuje narušene međuljudske odnose i dinamiku obilježenu atmosferom netrepeljivosti i straha. Između Vučine i Nikole vlada neprijateljstvo jer Vučina ne želi dati Nikoli njegove novce. Sve što je dobio radeći u Americi, Vučina je prisvojio sebi. Znao je da će Nikola, ukoliko dobije novce, oženiti Stanu i otići iz kuće. Tako bi zauvijek izgubio pristup Stani i zato to odbija. Taj je razdor doveo do Nikoline smrti:

NIKOLA: *Ja ne ištem nikakva dijela nego svoje čiste dolare, što sam ih zaradio i slao. I to nek bude bez suda i bez svega. Podmiri me još večeras, pa makar se poslije više i ne vidjeli* (Ogrizović, 2000: 420).

Čista suprotnost Nikolinom otporu bila je podčinjena Jeka. Ona je sve prihvaćala i tvrdila da to čini bez žaljenja:

STANA: *A kako si mu se ti pokorila, majko? El od prve al od druge?*

JEKA: *Bo'me od prve, i – nije mi žao* (Ogrizović, 2000: 408).

Stana se pak bunila, opirala i tražila rješenje za takav način života. Njezin je otpor Vučinu još više privlačio jer je bila prva žena koja mu se suprotstavila. Važno je podsjetiti da Vučina ima 60, a Stana 18 godina. Činjenica da se odlučila boriti protiv višestrukog ubojice, po svemu iskusnijeg i zlobnijeg, govori o razini hrabrosti koju je posjedovala:

VUČINA: (...) *Nikad me nije ženska glava od dragosti pogledala! Nigda!... Sve od stra' i od neke kukavosti – a ti... ti me se ne bojiš. Ti – u s t a j e š na me!....* (...) (Ogrizović, 2000: 436).

Nedugo zatim počeo ju je seksualno zlostavljati. Svaku ju je večer „otimao“ iz njezina kreveta da bi ju mogao silovati. Jeka je za to znala, ali nije reagirala.

Na sociokulturnoj razini nezaposlenost i ekonomska nesigurnost utjecale su na Jekino prihvaćanje Vučine za muža. Nisu samo ti činitelji uzroci njezine pasivnosti. Ona je svjesna da Vučina seksualno zlostavlja i iskorištava Stanu, ali mu se ne suprotstavlja. Njezina je reakcija samo naizgled aktivna, pokušala je promijeniti situaciju ne krenuvši od zlostavljača već od žrtve. Premjestila je Stanu sebi u krevet kako bi Vučina teže došao do nje, no time nije postigla ništa:

MICUN: *A, zna i majka, da on to s tobom – ?*

STANA: *Čula je onu prvu noć, pa zato me je ma'm sutradan i uzela k sebi u krevet, da š njom spavam. Al šta je korist, kad on mene noću ukrade, da majka i ne osjeti!* (Ogrizović, 2000: 451).

Stana je svjesna da joj majka ne može, odnosno neće pomoći zbog straha. Stoga se ne oslanja na nju, već na vlastite snage o čemu će biti više riječi u nastavku. Nakon što su promotreni činitelji na individualnoj, obiteljskoj i sociokulturnoj razini koji su karakteristični za svaku žrtvu te koji mogu biti pomoć u shvaćanju žrtvina ponašanja, bit će analizirane vrste i oblici nasilja vidljivi u djelu.

Stana je bila izložena seksualnom i psihičkom zlostavljanju čiji se oblici međusobno isprepliću. Rijetko koji nasilni postupak dolazi u čistom obliku. Vučina ju je prvo seksualno uznemiravao komentarima i naizgled nevinim poljupcima. Autorica Mamula (2005: 235) govori da je seksualno uznemiravanje svako neželjeno spolno ponašanje druge osobe, pri kojemu ne dolazi nužno do fizičkog dodira, ali koje ponižava, sramoti i ugrožava dostojanstvo osobe na osnovi spola. Osnovna karakteristika spolnog uznemiravanja jest da je nepoželjno drugoj osobi (Mamula, 2005: 235). Ona se njemu opirala i prijetila kako će sve reći majci, no oboje su svjesni da je to „prazna prijetnja“ budući da je Jeka već sve znala:

VUČINA: *A jer ne bi vražica? Uhvati joj glavu i primakne sebi. Na. gledaj!... Šta si zažmirila?*

STANA *zaklopljenih očiju: Ne ću!... Pušti me! Spane joj rubac.*

VUČINA: *Al – 'oćeš! Poljubi je u oči.*

STANA *istragne se, gurne ga i odskoči desno: Vraže, da bi li vraže!... Šta ti misliš? Boga mi: kazaću majki sve. O samo da dođe! Ne ostajem ja ovde ni ure! – Čim stigne, nek me spremi, pa ja s Mićunom idem u Doljane, makar gazila snijeg do pasa!... Ko je to vidio!....* (Ogrizović, 2000: 435).

Iako se ne spominju fizičke posljedice poput ozljeda i modrica, Vučina je koristio fizičku snagu protiv Stane da bi dobio što je htio; poljubac, dodir i naposljetku, spolni odnos. Svaki njegov čin rezultirao je njezinim otporom. Privlačio joj je sjećanja na oca i tako pokušavao stvoriti emocionalnu vezu zasnovanu na lažnom očinstvu. Figura oca bila je sredstvo da bi došao do cilja:

VUČINA: *U tebi je on! A mora da je bio pravi čovjek, kad si ti tako prava. – Ajde, sjedi mi na koljeno... ko čakanu!*

(...)

VUČINA: (...) *'Odi amo! Uhvati je za ruku i odvrće joj rukav. Ma da mi samo svaki dan mrvicu daš od dragosti svoje. poljubi je u mišicu nadlaktice – da ti pijem ovu krv i mlijeko! Privuče je na koljeno.* (Ogrizović, 2000: 439)

Staninu namjeru za njegovim ubojstvom, on okreće u svoju korist. Uspostavlja okladu s njom - postat će njegova ukoliko ga ne ubije. Ona u tome nije uspjela i on ju siluje. Scena silovanja nije izravno opisana u drami, ali je opisano Stanino opiranje čime je nedvojbeno da je bila seksualno zlostavljana:

VUČINA *skočio s loga likujući: Haaha! Ha, ha! Izgubila si okladu! – Vidiš, da nam sreća pjeva. Uhvatio je oko pasa i ponio prema logu. Sad tu druge nema!*

STANA *braneći se: Nemoj, Vučina, nemoj, tako ti Boga. Što će reći majka?*

VUČINA *na logu: Da ćuti ona i svi! Nisi ti više ničija. Nema niko više riječi. Ni ti! Ja sam te dobio kao junak na megdanu i sad si moja. 'Esi l' ili nisi? Po okladi! Obujmio je. (Ogrizović, 2000: 443).*

Od tada ju svaku noć odnosi iz kreveta u log kako bi ju mogao zlostavljati. Jedini kojemu se Stana može povjeriti jest Mićun. Njemu izražava svoje psihičko i emocionalno stanje koje je na rubu očajaja. Govori da to više ne može podnijeti:

STANA (...): *Čiča ,... čiča..., ja već ovo podnijeti ne mogu. I noćas je ope' tamo bio. Badava ja sad uz majku spavam. On mene na snu dignu s kreveta, začepi mi usta i tu me prenese – na log! – tu vidiš, gdje je zaspo ko mrtav.... (Ogrizović, 2000: 451).*

Situaciju je dodatno otežala činjenica da je ostala trudna i da sve to mora skrivati od majke.

STANA: (...) *A, čiča, ja već ne mogu tako dulje. Sasvim me je smoto i oblado. I – mučnine mi, čiča, dolaze, uf, a sve od majke krijem. Jadujem, ne kazujem... eto nikom, do tebi, čiča... (Ogrizović, 2000: 451).*

Žene koje su dugotrajno izložene takvom zlostavljanju razvijaju osobne mehanizme preživljavanja koji uključuju: razvijanje određene simpatije prema nasilniku, njegovu zaštitu ili opravdanje njegova ponašanja (Pavleković, Ajduković, Mamula, 2004: 22). Tako Stana smatra da voli Vučinu, ali samo u određenim trenucima:

STANA: *Kad sam ja tako š njim, dođe jedan čas, onaj prokleti, al, čiča, samo jedan čas, pa ga... v o l i m! – Eto, njega, koga najviše mrzim... onda ga...volim. A poslije mi je, da propadnem u zemlju od stida (Ogrizović, 2000: 453).*

Srami se svojih osjećaja jer je svjesna njegove osobnosti. Jesu li njezini osjećaji zaista posljedica obrambenog mehanizma? To se može samo nagađati, potvrde nema - pretpostavka je da jesu budući da je svjesna apsurdnosti situacije. Svjesna je da je Vučina zlostavljač i manipulator te svega što je činio svojim članovima obitelji. Drugi mehanizam obrane vidljiv kod Stane jest korištenje sekundarne dobiti, odnosno zadobivanje dodatnih ustupaka u drugim područjima obiteljskog života (Pavleković, Ajduković, Mamula, 2004: 22). Vučina prema Stani pokazuje iznenađujuću velikodušnost te joj poklanja *đerdan* i ključ škrinje u kojoj su Nikolini novci. Njemu ključ nije dao, dapače, ubio ga je zbog toga. Takva situacija vjerojatno laska Stani jer po prvi put osjeća materijalne lagodati suživota s Vučinom:

VUČINA *otkopčao lančić od čemera: Na ti ključ! Pa da nađeš gjerdan!*

STANA: *Šta će meni tvoj ključ? Oštro: - Nikoli ga ne dade!*

VUČINA: *I ne bi nikome na svijetu. Nikome pod Bogom, pa ni Bogu! Izdigne joj ključ na lančiću pred oči. A gle, tebi ga dajem – i ako 'oćeš zauvije'. Nek bude tvoj i moj! – Šta si se smela ženska glavo? (...) Pogledaj amo! Uzmi ovo! Ključ je tvoj – evo tvoj, pa ako moj nigda ni biti ne će!... Na, ne's li uzeti? (Ogrizović, 2000: 437).*

Život u takvim uvjetima ostavlja fizičke i psihičke posljedice. Psihičke su manje uočljive zbog čega ne postoji „tipična slika“ zlostavljane žene, ali postoje tipične reakcije na zlostavljanje, a to su: otpor priznavanju da se radi o nasilju, tendencija za samookrivljavanjem, osjećaj bespomoćnosti, beznadežnosti i gubitak samopouzdanja (Mamula, 2005: 242). Stanje bespomoćnosti, gubitka samopouzdanja i očaja vidljiv je kod Stane. Jedini izlaz vidi u ubojstvu i samoubojstvu:

STANA: *Nema, čiča, druge! – Njega... pa sebe! To sam se eto riješila za svojih nespavanih noći. Ma kud sam ja 'vaka dospjela – kaži pravo! – 'de me je eto svu pogazio i poništio! Kud?! Ne mogu ja, čiča, dulje podnositi, da on ovako radi sve, što 'oće, a njemu da niko, ama baš niko ništa ne more!... Sad sam ja ojačala! (Ogrizović, 2000: 452).*

Smatra se bestidnicom kojoj je nanesena sramota zbog odnosa kakvog je Vučina imao prema njoj:

STANA: (...) *Bestidnica sam eto, pa zato se više ne ću ni da udajem, ni da ikud idem – ni da živem više. Otiću i ja s Mićunom pod trupac il u kakav gorski bezdan, da skončam i sebe i dijete i stid svoj – da osvetim sama sebe!... (Ogrizović, 2000: 462).*

U konačnici, naumila je okončati vlastiti život što je trebao biti posljednji oblik njezina samokažnjavanja zbog ljubavi koju je osjećala prema Vučini (ako se to može nazvati ljubavlju?):

STANA *vikne: Jesam, voljela ga i uprav ga zato ubila!... A zato ću ubiti i sebe – – (Ogrizović, 2000: 463).*

Različiti stavovi ženâ prema nasilju mogu se prepoznati iz njihova izbora ponašanja. Najčešće su to negiranje problema, preoblikovanje problema, samokontrola i kontrola drugih, traženje socijalne potpore i aktivno rješavanje problema. Stana se naizgled prilagodila situaciji u kući, ali je pronašla „rješenje“ - ubojstvo Vučine koje će osloboditi nju i majku (Pavleković, Ajduković, Mamula, 2004: 20-21). Učinila je ono što je naumila - ubila je svojega zlostavljača:

STANA (...): *Djevojka!... Žena!... Ništa!... Al i ti ćeš sad biti ništa!... Istegla sjekiru i krikne: Ovo Vučina za sramotu moju! (...)*

VUČINA *muklo i kratko zajaukne, stropošta se pred log i zahropti isto kratko.*

STANA *zadahtana, divlje mu prilazi: Mrtav!... Mrtav!... Krvav!... Ipak 'ednom! (...)* (Ogrizović, 2000: 454).

Vučina je ipak oživio i drama je dobila „sretan“ kraj u kojem su njih dvoje zajedno. Takav se kraj može izostaviti za ovu problematiku jer se autor „poigrao“ završetkom da bi dočarao „nadčovječnost“ Vučine. Drama je prikazala put od samouvjerene i jake djevojke do slomljene i obeshrabrene žrtve koja mu se, bez obzira na sve, odlučila suprotstaviti. Ona je aktivno tražila rješenje svojeg problema, bunila se, negodovala, majku nagovarala da ga napusti, povjeravala se Mićunu i naposljetku – ubila ga. Razvila je obrambene mehanizme koji su prirodna reakcija čovjeka na traumatske događaje. Kontinuirana seksualna i psihička zlostavljanja četrdeset godina starijeg muškarca, bila su zasigurno traumatična. Istina da ubojstvo nikada nije rješenje, ali ako se kome treba suditi, onda je to Vučini, a ne Stani.

2.2. Milan Begović *Bez trećega*

Drama *Bez trećega* integralni je dio, a ne preradba, romana *Giga Barićeva*. Drama je bila u zamisli prije romana, ali je stjecajem okolnosti tekst romana nastao prije konačnog teksta drame. *Bez trećega* nije dramatizacija proznog teksta nego izvorna drama (Senker, 2000: 466). Radnja se odvija u Zagrebu krajem veljače 1926. godine. Likovi su Marko Barić i njegova žena Giga. Marko se vraća kući nakon osam godina izbjivanja, no umjesto dobre atmosfere i bračnog raspoloženja zbog ponovnog susreta supružnika, zavlada turobna atmosfera uzrokovana Markovom ljubomorom i optužbama. Giga je središnji ženski lik koji će biti analiziran kao potencijalna žrtva zlostavljanja. Dakako, krenut će se od individualne razine kroz koju će biti opisana Gigina ličnost, razvojni put, životni pogledi, stavovi, uvjerenja te obilježja Marka kao zlostavljača.

U drami se ne doznaje previše o Giginoj i Markovoj prošlosti. Daju se samo fragmenti usputno spomenuti kroz dijaloge. U braku su osam godina, no njihov brak nikada nije „konzumiran“. Razdvojeni su prvu bračnu noć:

MARKO: *Ne znam pamtiš li još, ali onda u Galiciji kad su Rusi prekinuli našu prvu bračnu noć...* (Begović, 259: 28).

Gigu od tada svi smatraju udovicom iako prave potvrde za to nije bilo:

GIGA (...): *Bože, moj odvjetnik! I on je htio da pođem za nj.*

MARKO *uzbuđen: Pa ti si udata! Imaš muža!*

GIGA (...): *Koga je, prije osam godina, nestalo* (Begović, 1999: 241).

Od obiteljskih kontakata spominje se samo otac koji je preminuo o čemu Giga obavještava Marka:

GIGA *u očitoj namjeri da ga makne iz toga raspoloženja i da on vidi kako je ona stradala jednako kao i on, reče: I ja sam izgubila oca.* (Begović, 1999: 231).

Imala je mnogo prosaca, no nije pošla ni za jednoga. Izabrala je samački život naspram braka bez ljubavi u što Marko nije mogao povjerovati:

GIGA: *Kad mi je umro otac, ostalo je oko mene sve prazno, samoća jedna strahovita (...) Užas je to, Marko, riječ na koju nitko ne reagira, koja nije nego pusti jedan zvuk što nikoga ne zanima, što nikome ništa ne znači. Onda sam odlučila poći za bilo koga od onih koji su me molili za to. Nikoga nisam voljela, ni k jednom me nije srce vuklo (...) A ipak, kad je došao čas odluke, kad je sve bilo priređeno, kad si i ti bio službeno proglašen da više ne živiš, onda sam odustala od svega. Rekla sam im: -"Gospodo, ne mogu!" - i nisam ih više primala* (Begović, 1999: 257).

Spletom okolnosti, Marko u istoj večeri doznaje za Gigino prijateljstvo s grofom, doktorom i odvjetnikom. Sve to u njemu izaziva ljubomoru iako mu je ostala vjerna sve te godine. Od dolaska je neugodan prema njoj:

MARKO: *Aha, razumijem! Utorkom je bio tvoj žur. To je ovdje još u modi. Tko je još dolazio k tebi?*

GIGA: *I ostali.*

MARKO: *Koji ostali? Oni koji su te htjeli uzeti?*

GIGA: *Jest, odvjetnik, konte, i još njih dva, tri. I sve sam odbila. Definitivno, prije nekoliko dana. A kako si vidio iz onog pisma, nisu više ni dolazili amo. Niti se ne javljaju* (Begović, 1999: 241).

Od početnih neugodnih komentara, situacija se razvila u pravi razdor među supružnicima. Giga se iskreno nadala Markovu povratku i vjerno ga čekala. Trenutak susreta srušio je sve njezine snove sanjane osam godina. Od iščekivanog voljenog muškarca pojavio se muškarac pun optužbi i osuda prema njoj:

GIGA: (...) *Dok sam se nadala, a i poslije kad se više nisam nadala, često sam mislila: kakav bi izgledao naš prvi susret da se vratiš. Kombinirala sam ovo i ono, pitala se šta ćeš reći najprije, kakav ćeš izgledati, kako ćeš me uzeti, ispitivati, govoriti o svemu šta si doživio, koliko si stradao, zašto se nisi nikad javljao, kako si se ono izgubio u Galiciji gdje sam skoro s uma sišla tražeći te - ali na ovako nešto nisam pomišljala nikad!* (Begović, 1999:234).

Vidi se koliko je razočarana čovjekom koji se vratio iz Galicije. Već je tada bila svjesna da će nakon takvih optužbi njihov budući život biti teško moguć. Pokušava mu dati do znanja da je i njoj bilo jednako teško u razdoblju razdvojenosti, ali on to ne prihvata:

GIGA (...): *Oh, da znadeš, šta sam se napatila, načekala, namrcvarila, ne bi se tako rugao! Da me nije stid pred našim sutrašnjim življenjem, navela bih ti stotine dokaza, stotine svjedoka: i ljudi i događaja i stvari, koji bi ti rekli kako je sve drukčije nego što ti misliš.* (Begović, 1999: 235).

Osim vjernosti, naglašena je njezina iskrenost. Mogla je zatajiti sve potencijalne okidače njegove ljubomore, ali svjesna je da bi time odgodila neizbježno. Dopustila je otkrivanje fragmenata svoje prošlosti jer nije sumnjala u ispravnost i nedužnost istih:

GIGA: *Ja sam i to mogla zatajiti. Mogla sam jednostavno uputiti Francisku da izvadi, dok mi dolje večeramo, iz ovih pretinaca štošta što ti ne treš vidjeti. Ali ne, ja baš hoću da vidiš i znaš sve; ja hoću da se tvoja ljubomora zasiti i troši na tvojoj nelogici i dođe do apsurd* (Begović, 1999. 252).

Uostalom, Giga zna da Markova ljubomora ne proizlazi iz stvari i utemeljenih razloga, već iz njegove nesigurnosti za koju nije potrebna treća osoba.

Što se pak obilježja Marka tiče, njegov fizički izgled daje se na samom početku. Opis vanjskog izgleda odgovara njegovom disharmoničnom i narušenom unutarnjem stanju:

Tu je izravno izložen svjetlu sa luster i sad se jasno vidi njegovo zagasito, ponešto osorno lice, ispresijecano krupnim naborima koji su se na čelu lomili jakom poprečnom brazgotinom što se protegla od vrha luka lijeve obrve do ruba kose nad desnom slijepočicom. Obrašten crnom, nešto prosijedom bradom i dosta dugom kosom, počesljanom preko glave, daje u svojoj ruskoj crnoj bluzi dojam ruskog čovjeka, što se povećava njegovim jako izbočenim ličnim kostima. (Begović, 1999: 227).

Doznaje se njegovo zanimanje prije zarobljenništva. On je profesor matematike koji je svoju struku koristio kao temelj sumnjičavosti i nedvojbenosti donesenih zaključaka:

MARKO *ublaži ton svoga glasa: Ja sam profesor matematike, za me su brojke ono što su drugima riječi. I otkine se od nje* (Begović, 1999: 233).

U mašti je razrađivao situacije koje se nikada nisu dogodile. Pozivi upućeni Gigi njemu su bili dokaz nevjere. Zaključke o njezinu životu donio je prije povratka kući jer sve što je moglo i trebalo potvrditi njezinu vjernost, njemu su dokazivali suprotno:

MARKO: *Pogađam već unaprijed svaku tvoju riječ. Ali meni su, hvala Bogu, moje oči i moja pamet dosta. Nisam ovdje sjedio ni pet časaka, dvaput je zazvonio brzoglas i dva gospodina pitaju za te. Mene pitaju dva gospodina za te. I meni daju poruke za te. A s trećim si došla kući! Kako vidiš, oko tebe je vrlo živo. Poduzeće radi!* (Begović, 1999: 232-233).

Dakako, trebaju se spomenuti otežavajuće životne okolnosti koje su zasigurno utjecale na Markovu osobnost. Prva je obiteljsko nasljeđe. Otac mu je alkoholičar na liječenju u sanatoriju:

MARKO *je grubom gestom odalji od sebe: Stanuje li otac još uvijek tamo dolje? Idem k njemu.*

GIGA *se potpuno zbuni, lice joj se zgrči u grimasu, usta traže riječ: Ne, on nije više tamo.*

MARKO: *A gdje je?*

GIGA *oklijevajući: U bolnici.*

MARKO *trgne se zabrinuto, naglo: Šta mu je? Što mi nisi odmah rekla da je bolestan! Otkada je bolestan?*

GIGA: *Četiri godine već. U ludnici je* (Begović, 1999: 231).

Sudeći prema Markovu ponašanju jednu večer i on je poput oca razvio sklonost prema alkoholu. Više ga je puta tražio od Gige što je vjerojatno potpomoglo njegovim ljubomornim ispadima:

MARKO (...): *Možda imaš i za me čašicu kakve rakije?*

GIGA (...): *Imaš pravo! Baš sam bez glave! Kako sam to mogla zaboraviti! Stavljajući likere na stol: Ali ti si kriv! Prihvati jednu bocu: Slatku ili ljutu?*

MARKO *nešto oporije: Najljuću. Onakvu kakvu je i moj otac pio* (Begović, 1999: 236-237).

Druga otežavajuća okolnost jest proživljeno traumatično iskustvo zarobljeništva:

MARKO (...): *Znaš li, molim, šta je pustinja Gobi? (...) Pokriješ se gunjevima, kožama, ali da se uvučeš pod stakleno zvono, pijesak prodire za tobom. Zasiplje ti uši i nozdrve, probija se kroz zatvorene usne i stisnute vjeđe, naslaže se u nabore mozga, od krvi ti pravi blatnu kašu, od misli*

prhko jedno ludilo, a od osjećaja bešćutne mogile, pod kojima je sve mrtvo što ti je nekad bilo najdraže (Begović, 1999: 239).

Životne okolnosti doprinijele su ljubomornom ponašanju. On je žrtva nesretne sudbine, ali tu je večer Giga bila njegova žrtva.

Obiteljska razina koja uključuje dinamiku, uloge i obrasce ponašanja u partnerskim odnosima pokazuje narušenost njihovog odnosa od samog početka. Pri prvom susretu, njihove se uloge dijele na suprotne strane. Umjesto bračnog zajedništva, njihov je odnos obilježilo neprijateljstvo. Marko neprestano napada, Giga se brani, da bi se u zadnjim trenucima uloge zamijenile:

MARKO: *Jest, ja sam Marko. (...): A vi, gospođo, ko ste vi, ako smijem pitati?*

GIGA: (...): *Kakve su to šale u ovaj čas?*

MARKO: (...) *Ja se ne šalim i nije mi do šale. Vrlo lako da si bila ona koju tražim, ali sada nisi više ona.* (Begović, 1999: 229).

Njihova je ljubav „živjela“ dok su bili razdvojeni. Iako apsurdno, ideal neostvarene ljubavi uništila je mogućnost ostvarenja te ljubavi. Kada je stvorena prilika za zajedničku sreću, nisu ju znali ostvariti, ponajprije zbog Markove ljubomore. Njezina riječ nije mu bila dovoljna:

GIGA: *Nemaš razloga, da budeš ljubomoran.*

MARKO: *Hoćeš valjda reći, da nemam prava!*

GIGA uporno: *Velim: razloga!*

MARKO još upornije: *Ni prava! Ako rekneš da nemam prava, to je nešt, što se da razumjeti. Jer osam godina odsutnosti...*

GIGA prekine ga žestoko: *Ne, ne, nemaš razloga, a i ne bi ga nikad imao, pa da si bio odsutan jedan dan ili osam godina. Svejedno* (Begović, 1999: 232).

Cjelokupno stanje najbolje opisuje sljedeći dijalog u kojemu Giga objašnjava Marku da za ljubomoru nije odgovorna ona, nego njegov način razmišljanja. On bi bio jednako ljubomoran i da nije našao pisma, poklone i doznao za udvarače. Njegova ljubomora nije uvjetovana Giginim preljubom, nego samom mogućnošću za tim.

GIGA: (...) *Za ljubomor između dvoje ljudi ne treba da postoji onaj treći, nego mogućnost - a ta postoji uvijek u mislima onoga, koji strepi za nekoga, koga voli - da bi mogao stupiti u akciju bilo*

tko, tko bi mogao biti onaj treći. Ljubomor je, dragi, kao i ljubav. Tu ne treba trećeg. Dvoje je dosta (Begović, 1999: 252).

Na sociokulturnoj razini uočljivo je da su Marko i Giga odvojeni od društva te da cijeli sukob nastaje zbog prozaične i banalne Markove ljubomore (Hećimović, 1962: 199). Uz oca alkoholičara, na Marka je djelovalo i dugogodišnje zarobljeništvo kao dodatni socijalni stresor za takvu vrstu ponašanja. Tu su i njegove iskrivljene vrijednosti - tolerancija prema pijanstvu i stereotipi prema ženama. Opravdava alkoholizam i Gigu smatra krivom za očev odlazak u ludnicu:

GIGA: (...) *Čovjek uistinu ne zna nije li to najbolje rješenje. Strašno je bilo s njim.*

MARKO: (...): *Ni u kojem slučaju ne može da bude ludnica najbolje rješenje. Samo se u ženskoj glavi može roditi takav sofizam! Još agresivnije: Bio je pijanica, jest, pa šta onda? Koliko ima pijanica na svijetu! Tko pije, ima nešto od života. Uživa u nečemu. I zaboravlja. Taj je našao svoje rješenje* (Begović, 1999: 231).

Na žene gleda kao na manje vrijedna bića naspram muškaraca. U prijašnjem je citatu taj stav izrazio općenito, no idući put se takvim tonom odnosi prema Gigi. Smatra da mu se trebala *baciti pod noge*. To nije stav muškarca koji poštuje i voli svoju suprugu, već stav muškarca kojemu je stalo do vlastitog ega:

MARKO (...) *Evo tebe, uzmi, na primjer, tebe. Mjesto da se prostreš pred a mnom kao sag, onakva, kakva jesi, da vidim, što je na tebi vrijeme ubilježilo, šta su ljudi raznijeli dlanovima i koljenima* (...) (Begović, 1999: 240).

I tek kada je dobio potvrdu da je njegova supruga očuvala nevinost, da njegov ego nije narušen, pristaje vjerovati Gigi. Potvrdu mu je dao njezin pokojni otac kroz pismo. Nakon svih njezinih obrana, presudila je riječ drugog čovjeka:

GIGA (...): *Samo nikako ne razumijem što li je moj otac mogao napisati što ti i ja ne bih bila mogla reći.*

MARKO (...): *Eh, draga moja, to i jest ono. Da si mi samo dala ono njegovo pismo ispočetka!*

GIGA (...): *Pa što je to tako važno u njemu?*

MARKO *frivolno: Jedino šta je važno!* (...) (Begović, 1999: 263).

Hećimović (1962: 199) piše kako je Marku tek pismo otkrilo pravu Gigu, njezinu ljubav i vjernost. Pismo je neočekivano i izenadano prekrenulo sve u njemu te ju sada želi intimno posjedovati.

Takav preokret Gigu vrijeđa više od svih predbacivanja i sumnjičenja. Povjerovao je običnom pismu, a ne njoj od koje je sve primao sa sumnjom.

I posljednje što treba spomenuti, Markovi su dvostruki moralni kriteriji. Gigu neprestano optužuje i vrijeđa za prevaru, a on bez oklijevanja priznaje da je odlazio prostitutkama. Za njega je to ispravno i moralno. To potvrđuje iskrivljenost njegovih vrijednosti:

GIGA: (...) *Zašto vi možete nas mjerite vagom vaših iskustava na miligrame, a nama mora biti dostatan naš instinkt? Zašto vi znate kakve su nošnje i običaji po bordelima između Amura i Volge, a mi ne smijemo dozvoliti da nas pogladi jedna muška ruka kad smo već izgubile nadu da će nas doseći ona koju tako dugo čekamo? Tvoja je logika apsurdna i egoistična* – (Begović, 1999: 264).

Nakon što su analizirani individualni, obiteljski i sociokulturni činitelji, može se zaključiti da su Giga i Marko žrtve vlastite sudbine. Marko dopušta nesigurnosti da vlada njime, a Giga se prepušta razočarenju. Emocionalno zlostavljanje obilježilo je njihov kratkotrajni odnos. To je poseban vid psihičkog nasilja koje karakterizaju omalovažavanje, ismijavanje, kritičke procjene koje tendiraju reduciranju ženine autonomije i samopouzdanja, uvrede koje se odnose na ono što žena nije napravila ili što je napravila loše kako bi kod nje stvorio dojam kako je sama kriva za nasilje (Mamula, 2005: 234). Već pri prvim trenucima susreta dolazi do izražaja Markova netrepeljivost prema supruzi. Ljuti se na nju zbog kraće kose i uspoređuje ju s prostitutkama koje je posjećivao:

MARKO: (...) *Gdje su ti kose? Zašto si odrezala kose?*

GIGA: (...) *Ah, to je, dakle, što te je uzбудilo!*

MARKO sarkastički: *Eh, da, to je danas u modi! (...): U bordelima od Amura pa do Volge nema ni jedne kokote s dugim kosama!* (Begović, 1999: 230).

Ismijava ju zbog kose, ne znajući da ju je izgubila zbog tifusa. Ne pokazuje nimalo empatičnosti prema njezinoj patnji i osmogodišnjem samovanju:

GIGA vikne očajno za njim: *Pila sam ja i prljavu vodu u Galiciji, a kad sam se vratila kući, legla sam u postelju od tifusa.*

MARKO surovo sarkastičan: *To sam čuo već. Kod večere si tri puta spomenula taj tifus. I kose su ti otpale od toga tifusa. Sjajan „frizer“ taj tvoj tifus!*

GIGA potpuno iscrpljena: *S tobom se ne može govoriti, ti sve iskrivljuješ. Čovjek se boji za svaku riječ, koju kaže. Najbolje bi bilo, da pođeš spavati* (Begović, 1999: 251).

Zatim ju počinje otvoreno vrijeđati, bez okolišanja i dvostrukih poruka kako je to činio u početku:

MARKO (...): *Besramna si kao svaka ona koja je kao ti!* (Begović, 1999: 232.).

Neprestano aludira na Gigine preljube, i to ne s jednim, već većim brojem muškaraca:

MARKO: *Apsurd! Za skrovitosti ljudsko srca nema nacрта. Iz njega se ne da čitati.*

GIGA: *Točno, ali ti ćeš ipak iz moga čitati koliko ti drago.*

MARKO *ironično*: *Uz prethodnu cenzuru, molim! Da ne bude sablazni.*

GIGA (...): *Infamno je kako govoriš sa mnom. Ja to ne mogu podnijeti* (Begović, 1999: 233).

Za Marka je činjenica da je Giga bila vjerna jednaka čudu. On u to ne može povjerovati jer sam nije uspio ostati vjeran. Zato optužuje nju, jer je u podsvijesti nezadovoljan samim sobom. Ljuti se jer je proglašen mrtvim nakon osam godina. Krivnju prebacuje na nju i tako joj pripisuje odgovornost za uvrede koje joj se nanose, kao da je to zaslužila. Provocira ju opisom sebe kao mrtvacu želeći prikazati nju zaslužnom za svoju smrt.

MARKO (...): *I uživam kako će leći uza me. Ljubit će me, grlit će me. Izdovoljit će se na mom mrtvom tijelu* (Begović, 1999: 256).

Osim psihičkog, Giga doživljava i seksualno zlostavljanje. Nakon cjelovečernje torture koju je prošla s Markom, on želi biti intiman s njom što ona izričito odbija:

GIGA se rasrdi: *Rekla sam ti: ne. I kod toga ostaje!*

MARKO je jednim pokretom pogradi i dignu u naručaj, pa klikne: *Pa vidjet ćemo. Nosi je prema bračnoj sobi.*

GIGA se otimlje i viče: *Pusti me! Odmah me pusti!*

MARKO je odnese unutra. Vidi se kako ju je bacio na postelju, onda hitro poleti k vratima, zatvori ih i zavrne ključ u njima (Begović, 1999: 266).

Smatra Gigu svojim vlasništvom i misli da može činiti s njom što god poželi. Stoga ju bez njezina dopuštenja odvlači u sobu i baca na postelju. Ona se ipak uspjela osloboditi i izbjeći silovanje:

GIGA bijesna: *Rekla sam ti: Ne dam se!*

MARKO: *Ja sam ti muž, ja imam pravo na to.*

GIGA se nasmije s užasnim sarkazmom: Pravo? Tko ima pravo na me? Gdje je taj čovjek, koji to može reći? Nitko nema prava na me, dok mu ga ja ne dam! (Begović, 1999: 267).

Pokušaj silovanja naposljetku je doveo do ubojstva. U drami se jasno vidi razvoj Giginih reakcija, od najblaže prema najoštrijoj. U početku je na njegove uvrede mirno reagirala. Sve ju je to rastuživalo, ali je pokušavala smiriti situaciju:

GIGA: Marko, ja te molim da prestaneš s predbacivanjima i uvredama. Ovako nećemo doći ni do čega. Ti veliš da vidiš i znaš sve, ali ja ti velim da si od sumnje slijep i nerazborit. Dozvoli mi, prije svega, da ti ispričam šta se sve desilo kod mene kroz ovih dugih osam godina (Begović, 1999: 233). (...)

GIGA naglo pokrije laktom lice. (...) Bez riječi, kao da je uvrijeđena, osramoćena, sa nešto ukrućenim izrazom u licu, pođe prema divanu i, prešavši rukom preko čela, posrne dva posljednja koraka i klone na divan. Tu uroni lice u dlanove, kao da propada u zemlju od stida, i zaplače tiho, skoro bezglasno (Begović, 1999: 263).

Dakako da je takvo ponašanje voljenog supruga urodilo osjećajem bespomoćnosti i osramoćenosti. Iako se argumentirano branila, Marko njezine riječi nije shvaćao:

GIGA: Jer bih lakše podnijela, da odgovaram zakonu za bilo kakav zločin, za koji sam svjesna, da sam ga učinila, nego tebi ovdje za nešto, što si ti u sebi iskonstruirao, a ja ne mogu da priznam, jer nemam što priznati (Begović, 1999: 251).

I posljednje što je učinila jest Markovo ubojstvo. Izazvana i revoltirana naglom promjenom njegova ponašanja, zganuta njegovom požudom i izmučena višesatnom torturom neogranične ljubomore, ona ga ubija i time se drama završava (Hećimović, 1962: 199).

GIGA se odmiče sve do tabernakla, ne gubeći ga s vida, kao tigrica svog napadača, i brzom kretnjom dohvati revolver iz jednog pretinca, uperi ga u nj i krikne: Ne približuj mi se!

MARKO ustavi se samo tren: Ah, šta, ne bojim se ja toga. Ja te hoću i imat ću te! Podivljelim licem i ispruženih ruku poleti prema njoj. Međutim plane revolver u njenoj ruci, a Marko se sruši udarivši u padu o naslonjač koji ih je još dijelio (Begović, 1999: 268).

Nedvojbeno je da je Marko zlostavljao Gigu. Iako je nasilje trajalo samo jednu večer, rezultiralo je istim posljedicama kao i u *Vučini* – ubojstvom. Giga je na svaku njegovu uvredu odgovorila. Nije mu dopustila da ju neprestano napada i vrijeđa. Kada je prešao s riječi na djela, s verbalnih

uvreda na seksualno napastovanje, prelazi i Giga na djelo i ubija ga. Ona se poput Stane iz *Vučine* može svrstati u kategoriju ženskih likova koje aktivno sudjeluju u tome da pronađu izlaz iz uloge žrtve.

2. 3. Ahmed Muradbegović *Bijesno pseto*

Drama *Bijesno pseto* proglašena je uzoritom „rasnom“ dramom čim se pojavila na stranicama Vijenca i na pozornici Hrvatskog narodnog kazališta, a glavni lik Petar Stanić tipičnim reprezentom južnoslavenske ili balkanske „rase“. Radnja se odvija između dva svjetska rata kada se Petar Stanić vraća u rodni kraj i saznaje da ga je zaručnica ostavila dok je radio u tuđini. Od odbačenog, poniženog i ismijanog usamljenika pretvara se u nasilnika i ubojicu, u progonjeno „bijesno pseto“ (Senker, 2000: 316). Središnji ženski lik koji će se analizirati kao potencijalna žrtva nasilja jest Desa, Petrova bivša zaručnica.

Proučavajući njezinu individualnu razinu doznaje se da je pristala na brak s Petrom samo kako bi mu pružila nadu. Znala je za njegovu tešku obiteljsku prošlost, da je odrastao bez bioloških roditelja te mu se iz samilosti obećala. Unatoč razlozima, činjenica jest da je prekršila obećanje ne računajući na mogućnost ostvarenja dane riječi:

MILADIN: *Dala si mu svoju riječ...*

DESA: *Dala sam očajniku utjehu....Jadni Petar nema ništa više na svijetu osim te moje jedine riječi... Pa zar nije bilo vrijedno utješiti očajnika...* (Muradbegović, 1969: 106).

Petar je za nju „očajnik“ i „jadnik“ kojemu je potrebna utjeha. Iskreno obećanje dala je Miladinu i za njega se udala. Takav obrat Petar ne može prihvatiti. Od zaručnika koji se vraća voljenoj zaručnici, postaje ponižen i odbačen bez prethodnog upozorenja. On ne zna da se u trenutku Desine udaje smatralo da je on mrtav. Priču je kreirao Miladinov otac Stavro da bi ubrzao vjenčanje Dese i njegova sina. Međutim, Desa je zaručniku otvoreno iskazivala ljubav pa je logično zaključiti da istina o Petrovu životu ne bi promijenila Desin izbor:

DESA: *(...) Ljubiš li me, dragi moj...*

MILADIN: *Kao sama sebe!...A ti mene?...*

DESA: *Više nego sebe...* (Muradbegović, 1969: 103).

Nakon što je uvidjela koliko ga je shrvala njezina udaja, pokušala je popraviti situaciju. Priznala mu je svoju krivnju za prekršeno obećanje, ali i svoju ljubav prema Miladinu. Petar jest emocionalno povrijeđen jer je ostavljen. S te strane on gubi ljubav svojega života. No s druge strane, Desa gubi svoju ljubav ukoliko pristane biti njegova žena. Time je prikazana uobičajena situacija neuzvraćene ljubavi koja se mogla riješiti na civiliziran način:

DESA: *Petre, brate, oprost mi! Ja sam kriva. Ja sam sve ovo izazvala! Ja sam tebi dala riječ! (...)*
Pa ipak, ja tu riječ nisam održala. Nisam mogla. Zavoljela sam drugoga! Miladina svoga! I, zbog toga, nisam ni ja kriva (Muradbegović, 1969: 112).

Ona se nada da će Petar razumjeti takav izbor; izbor ljubavi i to da srce ne bira:

DESA: *Srcu sam se pokorila! Ti si dobar! Ti znaš što je srce! Znadeš što je ljubav! I sam si je iskusio! Ti ćeš me prvi razumjeti! I oprostiti mi!...I...zaboraviti....* (Muradbegović, 1969: 112).

Ali Petar to nije mogao prihvatiti. Ubio je njezina tek vjenčanog supruga gurnuvši ga kroz prozor. Tim činom svi postaju svjesni Petrove zle ćudi. Desa postaje udovica odmah nakon vjenčanja:

STAVRO: *Eno, pogledajte! Baca mi sina kroz prozor!...*

ČIKA PERO: *Strovalit će ga na kamenje!...*

JELA: *Smrskat će se, kao staklo...*

MILADIN (*pada kroz prozor*): *Jao! Ah! Ubi me! Ubi!* (Muradbegović, 1969: 115-116).

Takav rasplet Petru nije bio dovoljan jer Desa još uvijek nije bila njegova. Za to se „pobrinuo“ tako što ju je silovao. O njezinoj se prošlosti ništa ne saznaje. Ne mogu se odrediti nikakvi rizični čimbenici koji su ju spojili zajedno s Petrom, osim njezine empatije zbog koje mu je odlučila pružiti utjehu. On joj prijeti ubojstvom i samoubojstvom ukoliko ne pristane na njegove zahtjeve da mu se fizički preda:

DESA: *Što hoćeš od mene?*

PETAR: *Hoću da te učinim svojom...Ili da zarinem ovaj nož, najprije tebi pa onda sebi, u srce!... I ostavim ga tamo dok od naše krvi ne istrune...* (Muradbegović, 1969: 128).

Zlostavljao je Desu i čitavu zajednicu u kojoj se našao, ali za razliku od Dese, njegova se prošlost doznaje. Primjećuju se brojni rizični čimbenici koji su mogli utjecati na njegov razvoj u nasilnika. Prvo su to problemi u primarnom okruženju, u obitelji. Otac mu je silovao majku što opisuje Petra

kao žrtvu odgojnih metodâ proizišlih iz oca nasilnika i silovatelja. Njemu je životni cilj bio ponoviti očeve postupke. Žrtva je stvorila drugu žrtvu:

PETAR: *Kažu da je moja majka isto tako, kao ti mene, mrzila mog oca, da je pljuvala na njega, ali on je moju majku – silovao. I morala je postati njegovom. I iz toga svega ja sam se rodio, da obnovim to isto!...* (Muradbegović, 1969: 123).

Zatim je ostavljen ispred crkve jer su ga se roditelji odrekli. Udomljen je kod Joksima i Stane. Oni su bili jedini ljudi prema kojima je Petar osjećao istinsku ljubav i zahvalnost. Jedini kojima nije nanosio zlo:

PETAR: *Ti si Joksim. Moj poočim. Tvoja žena Stana, moja pomajka, našla me je, prije dvadeset i sedam godina pred crkvom, zamotanog u novine, kao komadić kruha i odnijela me kući... Ja sam Petar Stanić. Tvoj posinak!...* (Muradbegović, 1969: 97).

Drugi rizični čimbenik bilo je siromaštvo zbog čega je otišao raditi u Belgiju. Tamo ga je stroj ozlijedio i dobio je veliku odštetu zbog koje se vraća kući. Spomenuti su motivi jednaki onima u Tucićevoj drami *Povratak* čime se zadire u višestruku problematiku siromašnih mladića. Ukoliko ostanu kod kuće sa ženom, osuđeni su na materijalnu oskudicu zbog niskih prihoda, ukoliko odu zarađivati izvan mjesta stanovanja, povećava im se mogućnost da će izgubiti ženu zbog koje su i otišli:

PETAR: (...) *U talionici željeza u Belgiji, gdje sam tri godine radio kod najužarenijeg kazana da privrijedim sebi za ženidbu s onom koja mi je dala riječ na polasku...*

(...)

JOKSIM: (...) *Kotač od mašine te je prignječio...*

PETAR: *I ostavio me, ipak, na životu, s dobrom odštetom od tvornice, s džepom, punim novaca, da započnem, s mojom Desom, novi život, starče!* (Muradbegović, 1969: 98).

Petar je zbog ženidbe s Desom otišao u tuđinu. Nesreća na poslu ostala je samo nesreća. Nije se namjerno ozlijedio poput Ive iz *Povratka*. Uz sve navedeno, još su i Petrove crte ličnosti doprinijele razvoju kriminalnih ponašanja. Kod njega se mogu primijetiti dvostruki kriteriji kao rezultat moralne neravnoteže. S jedne strane užasnut je kada mu ponude novce da odustane od Dese (koja je već udana!), a s druge ju strane siluje:

PETAR (*sa zgražanjem*): *Gade! Zar ti misliš da bih ja, za tvoj prljavi novac, prodao svoju ljubav, svoga boga! Ona je moj raspeti Gospodin, i ja ne znam drugog boga osim nje! Ja kad ljubim, ja vjerujem! Shvaćaš li ti to, gade!...* (Muradbegović, 1969: 102).

Unatoč svim obilježjima Petra kao okrutnog i bezosjećajnog muškarca, on sebe opisuje kao usamljenog i zarobljenog, što i jest. Zatočenik u mnoštvu loših djela koja je počinio drugima iz osвете za nepravde nanesene njemu:

PETAR: *Osamljen sam, Joksime, osamljen: ovdje, kao i u tamnici... Kao da nigdje nije sloboda, kao da je svuda tamnica... A ipak možda negdje da postoji sloboda...*

JOKSIM (*sjeda pored Petra*): *U duši je ona, Petre...u duši je sloboda...*

PETAR: *Ne znam, Joksime, možda imaš pravo, ali ja je nisam još, ni tamo našao.. Katkada me obuzme neka čudna čežnja, pa bih se volio porazgovarati sa čovjekom, nego išta drugo na svijetu...! A... nikoga...nema...* (Muradbegović, 1969: 118).

On svoj mir nije pronašao jer ga traži na krivim mjestima. Umjesto praštanja, uništava sve oko sebe i posljedice tih djela uništavaju njega. Svjestan je kakav je postao, ali krivi za to život:

JOKSIM: (...) *Pa kakav si to postao, sine moj...*

PETAR: *Život me je učinio takvim...* (Muradbegović, 1969: 97).

Takva opterećenost duše dovela ga je do ludila. Ne vidi više sebe, već bijesnog psa jer se u njega i pretvorio. Neprestano je uništavao samoga sebe misleći da uništava druge, poput psa koji hvata vlastiti rep:

PETAR: *Ne mogu... Sve se vrti oko mene... Vrtoglavica me hvata... Gdje je moj rep... Moj rep bježi oko mene! Uhvatit ću ga! Ugristi! Ja bjesnim! Gonim sama sebe uokrug! (...)* (Muradbegović, 1969: 146).

Na obiteljskoj razini gdje se promatraju dinamika, uloge i obrasci ponašanja u partnerskom odnosu nemoguće je Petrov i Desin odnos uopće nazvati partnerskim. Prvo jer se Desa udala za drugog mladića, a drugo jer se nijednim citatom ne spominje postojanje njihova ljubavnog odnosa. Zna se što je Desa obećala, ali ne zna se jesu li oni ikada bili zajedno? Nakon što joj je ubio muža, odnos im karakterizira njezina netrpeljivost prema njemu i njegovo ustrajanje u tome da ona postane njegova. On smatra da ima na to pravo zbog obećanja koje mu je dala. Ne preže ni pred

čime dok ne ostvari svoj cilj i tako pokazuje da Desu nikada nije volio jer da je, ne bi joj učinio toliko zla:

PETAR: (...) *Ne, Joksime, ono što je moje, zakleto moje, nitko mi neće oteti! i što je moja ljubav silnija, to će i moja mržnja biti krvavija! Ili ću učiniti svoju Desu svojom, ili će u mojoj propasti biti i njihova propast!...*(Muradbegović, 1969: 101).

On u istoj rečenici govori o ljubavi i mržnji prema istoj osobi – što ju više „voli“, to ju više želi uništiti. Desa ga prvo sažalijeva, a onda mrzi:

PETAR: *Mrziš me, znači?...*

DESA: *I još više od toga...* (Muradbegović, 1969: 123).

Razlog zbog kojeg Petar toliko ustraje na „vraćanju“ Dese jest ponos. Iako nikada nije bila njegova, smatra se prevarenim, osramoćenim i to je pravi razlog zašto čini sva zlodjela. Ne zbog ljubavi, već zbog sebe:

PETAR: (...) *Ostavljen sam! Osramoćen! Izigran!... Bačen, kao pseto, pokraj drum!* (Muradbegović, 1969: 106).

Osjećaju osramoćenosti pridonio je Desin izbor Miladina za muža. On je bio mladić s kojim Petar nije bio u dobrim odnosima i to ga je još više povrijedilo:

JELA: *Ja se bojim za Miladina...*

ČIKA PERO: *I ja. Petar se, još kao dijete, okomljavao na njega.*

JELA: *Nikad se nisu podnosili...*(Muradbegović, 1969: 108).

Zbog svoje mržnje prema ljudima, uvjeren je da svi mrze njega. Misli da se okolina naslađuje s njegovom situacijom i zato odlučuje krenuti putem osvete:

PETAR: *Šta je? Što mi se ne smijete? Što mi se ne rugate?! Zašto me štedite?! Zar ne vidite da sam izigran! Hajde! Gurajte se laktovima! Uživajte u mojoj sramoti!...*

DESA: *Nemoj tako, Petre! Ko se može tebi narugati?! I ko se smije s tobom poigrati?! Sve su ovo ljudi, prijatelji, tvoja braća!* (Muradbegović, 1969: 113).

Sociokulturna razina koja uključuje obilježja i norme lokalne zajednice dolazi do izražaja nakon Desina silovanja. Način na koji zajednica reagira otkrio je postojanje stereotipa i tolerantan

stav prema nasilju te dvostruke stavove prema jednakosti i pravednosti. Nakon što je Petar ubio Miladina, želeći obraniti Petra, njegov poočim opravdava ubojstvo:

JOKSIM: (...) *Pa što ako je i ubio? Čovjeku se smrklo pred očima, pa – što se kaže: „Pri glavi, i oca po glavi!“*... (Muradbegović, 1969: 117).

Petar je odslužio kaznu u tamnici, ali je ostalo nepovjerenje mještana prema njemu. Ljudi su svjesni kakav je, boje ga se jer ne vlada sobom, a onda nakon silovanja Dese, staju na njegovu stranu:

PETAR: (...) *Idem, tako, kroz grad, a ljudi mi se sklanjaju s puta, djeca bježe od mene, žene spuštaju zavjese na prozorima da se sa mnom ne susretnu. I bude mi, načas, teško, tako teško, Joksime...* (Muradbegović, 1969: 119).

Ovo je slučaj u kojemu je zajednica od žrtve napravila krivca, a od krivca žrtvu. Smatrali su da se silovanje ne može dogoditi „poštenoj“ djevojci, kao da je to nešto na što žrtva može utjecati. A baš zato što jest nemoćna, što joj je oduzeto pravo slobode i izbora, žrtva jest žrtva.

PROVODADŽIJK: *Da je poštena, zar bi joj se ovako nešto dogodilo!... Ljudi moji! Ima tajna! Ima! Njihova kći je sama Petra zvala! Sama s njime u sramotu pošla!* (Muradbegović, 1969: 132).

Desu je čak i otac nazvao grešnicom i želi ju predati njezinu silovatelju. Žrtvu su htjeli osuditi na brak sa zlostavljačem. Takvo što teško je zamisliti, ali takve su prakse postojale i moguće da još postoje u određenim kulturama:

ČIKA PERO: (...) *To je grešnica! I grijeh mora okajati! I neće li milom, mora silom za Petra.*

SUSJEDE: *Silom! Silom!* (Muradbegović, 1969: 134).

Što se pak vrsta nasilja tiče kojima Petar zlostavlja Desu, najizraženije je fizičko u kombinaciji sa seksualnim. Prvo je koristio verbalne prijetnje koje je na kraju i ostvario. Izražava ljubav, bijes i mržnju u isti tren:

PETAR: *Deso! Čuj me! Ništa na svijetu nije tako uzvišeno kao moja ljubav prema tebi! I, evo, ja, Petar Stanić, padam na koljena pred tobom... (Sruši se na tle) stope tvoje ljubim... (Ljubi joj cipelu) Ali vrati se meni...Vrati mi svoju riječ!*

DESA (prezrivo): *Ustani!...*

PETAR (*digne se, grozno uvrijeđen*): *Zar to reče?...*

DESA: *Sad znaš koliko te mrzim...*

PETAR (*digne pesnicu*): *Ah!...*

DESA (*mirno*): *Ubit ćeš me?...*

PETAR: *Ne! Slomit ću te!... Pazi se! (...)* (Muradbegović, 1969: 123).

Zatim joj prijeti nožem:

PETAR: *Hoću da te učinim svojom...Ili da zarinem ovaj nož, najprije tebi pa onda sebi, u srce!... I ostavim ga tamo dok od naše krvi ne istrune...* (Muradbegović, 1969: 128).

I naposljetku ju siluje, što se može okarakterizirati kao silovanje zbog moći. Takvo je silovanje motivirano ponajprije željom za dokazivanjem moći nad nekim (Mamula, 2005: 236). U ovom je slučaju to bila nadmoć nad Desom. Silovanje je bio postupak kojim je on dokazao sebi i njoj da ipak može dobiti to što je htio:

DESA: *Neću! Neću! Pusti me!...*

PETAR (*agresivnije*): *Ne otimaj se! Još me više razdražuješ!...*

DESA: *Ugušit ćeš me!!!*

PETAR: *Neću, dušo...Ne boj se!...samo ću te poljubiti!...Poljubiti!... (Nosi je u naručju za ugao)*

DESA (*očajno*): *U pomoć! U pomoć!...* (Muradbegović, 1969: 129).

Zlostavljao ju je fizički, psihički i seksualno. Iz psihičkog nasilja, koje žrtve često prikrivaju, mogu proizaći duboka narušavanja psihičke ravnoteže kod žena. Simptomi koji mogu ukazati na to su osjećaj inferiornosti, gubljenje samopozudanja, teže prihvatanje odgovornosti, emocionalna i psihička patnja, osjećaj poniženosti i apsolutna poslušnost (Gulevska, Arnaudova 2007: 297). Kod Dese se očituje emocionalna i psihička patnja, osjećaj poniženosti i gubitka samopouzdanja. Žrtva je, a smatra se obećaćenom i osramoćenom umjesto da takvi osjećaji „muče“ zlostavljača:

DESA (*grcajući u suzama*): *Petar Stanić... Petar... obeščastio me... osramotio...*

ČIKA PERO: *Osramotio te?.. Obeščastio!... Au, Gospode, gdje je to pseto?* (Muradbegović, 1969: 130).

Vjerojatno uslijed takve emocionalne i psihičke patnje, žrtva preuzima odgovornost za zlostavljačev postupak i spremna je nositi posljedice tuđeg zlodjela:

ČIKA PERO: *Jesi li osramoćena?...*

DESA: *Jesam, oče, i sama ću to snositi...* (Muradbegović, 1969: 133).

Važno je zapitati se - zašta žrtva snosi osudu javnosti? Moguće da takvo ponašanje zajednice ima funkciju obrambenog mehanizma. Ukoliko se međusobno uvjere da se takvo što događa samo onima koji su to „tražili“, zadržat će se javni mir. Još jedna u nizu nelogičnosti jest običaj da se ženina čast vrati brakom sa silovateljem. To potvrđuje koliko su ljudi žmirili (i još žmire) na svakodnevno nasilje nad ženama. Oni su Desu spremni predati Petru iako je zbog njega prošla čitavu torturu, no to je bio njihov način „rješavanja“ problema:

ČIKA PERO: *Onda onaj koji ti je čast oteo silom, silom će ti je i vratiti! I s tobom se, još dojutra, oženiti!...*

DESA: *Oženiti! Petar Stanić? Sa mnom?! Volila bih mrtva biti nego se za Stanića udati!...*

PROVODADŽIJK: *Jeste li je čuli? Voli s njime u grijeh poći nego mu poštenom ženom postati!...* (Muradbegović, 1969: 133).

Desa je potražila socijalnu potporu kroz oba zaručnika (nakon Miladina, zaručila se za Simu) i obitelj. Međutim, to nije bilo dovoljno i morala se osloniti na vlastite snage. U početku je pokušavala smiriti situaciju i ispričala mu se, a kasnije je shvatila da takav pristup nema smisla. Mrzila ga je nakon svega što joj je učinio, a oni su ju htjeli udati za njega:

DESA (*jeca*): *Što si to učinio od mene...osramotio si me, obeščastio...*

PETAR: *Ne plači! Oženit ću te i sve će biti dobro!...*

DESA: *Gade! Zar ti misliš da ću ja ikad poći za te?! Za ubojicu svoga muža!...* (Muradbegović, 1969: 129).

Izjednačila je oca s Petrom. Otac ju je izdao pristavši ju predati njemu. Smatra ih jednakima zbog kukavičluka koji su pokazali. Oboje su osobe koje su zbog lažne časti spremni uništiti druge:

DESA (*plane*): *I taj otac što obraća boga u đavola, i zbog lažne časti, svoj dom razara! I taj Petar Stanić, što mi ubi muža, prve bračne noći, ni poljubila ga, kao žena, nisam... Svi ste vi isti! Zločinci! Kukavice! Gadovi!* (Muradbegović, 1969: 134).

Na kraju su ju dali Petru, ali on ju sada ne želi oženiti. Ne želi djevojku koju je zaručnik „predao“ drugome muškarcu. Petar je Desinom drugom zaručniku Simi prijetio smrću ukoliko ne namami Desu u zamku. Kada je to učinio, Petar ju je silovao. Ona je žrtva muškaraca koji su ju trebali najviše štititi – oca i muškarca koji ju navodno voli:

ČIKA PERO: (...) *Ti si joj oduzeo čast, ti je moraš i uzeti! Moraš se s njome oženiti!...*

PETAR: *A ja velim da ne moram! Prvo zato što vi to tražite od mene, a ne ona... A drugo... Zar da ja uzmem djevojku za ženu koja se može dobiti za jednu noć od njezina zaručnika...* (Muradbegović, 1969: 139).

Okolina ju je u potpunosti osudila. Nazivali su ju pogrdnim imenima i htjeli ju ubiti. No uspjela se izvući iz toga i ostati moralni pobjednik naspram Petra koji je izgubio razum:

DESA (*kao da se probudila na novi život, na novu borbu*): (...) *Ja nisam uništena! Ja nisam propala!... Ja nikad nisam bila tako jaka kao sada! Sada je došao moj čas! Moj trenutak!* (Muradbegović, 1969: 141).

Može se zaključiti da je Desa spletom oklonosti postala žrtva, nikako ne jer je to sama „tražila“ i isprovocirala. Ono što ju povezuje uz Gigu i Stanu, jest hrabrost da se odupre svome zlostavljaču. Nije se prepustila Petru da ju uništi kako je htio. I nije ju zlostavljao samo Petar, već cijela zajednica. Postala je žrtva okoline i sulude „pravde“. Htjeli su ju ubiti jer je silovana. Međutim, Desa nije odustala, nije se predala i uspjela se izdići iznad svih njih i ostati dosljedna sebi.

2. 4. Josip Kulundić *Požar strasti*

Požar strasti najbolje je dramsko ostvarenje Josipa Kosora. Drama je 1912. godine intezitetom umjetničkog doživljaja stala uz bok vrhunskim dramskim djelima nastalim u razdoblju moderne (Šicel, 2005: 228). Radnja se odvija u slavonskom selu i prikazuje sukob dvaju seljačkih obitelji. Guša je godinama bespravno prisvajao Ilarijinu zemlju i zbog toga odlaze na sud. Razdor se razvija i među njihovim sinovima – Ilarijinog Ilje i Gušinog Ade čija žrtva postaje Iljina djevojka Ruža. Upravo će lik Ruže biti promatran za žrtvu zlostavljanja kroz već poznate razine – individualnu, obiteljsku i sociokulturnu. Budući da je Ruža sporedni lik ove drame, u njezinu se osobnost zalazi samo površno što se odražava na mogućnost prikazivanja njezine osobnosti, razvojnog puta, stavova i uvjerenja.

Na individualnoj se razini o Ruži doznaje da je Iljina zaručnica s kojom se treba uskoro vjenčati. Međutim, postoji nerazjašnjen događaj između Ruže i Ade koji ne doprinosi Ružinom odnosu sa zaručnikom. Kada se dogodio sukob Ade i Ilje gdje je Ada ubo nožem Ilju, jedna od žrtava bila je Ruža. Znalo se da ju je Ada oteo, a slutilo što joj je učinio:

TUNJA: *Kad je Ada Ilju one večeri zbo, zgrabio mu je curu i odvukao je sa sobom* (Kosor, 1964: 154).

Seljani su bili svjesni da ju je vjerojatno silovao, ali nitko se nije pobrinuo da krivac bude kažnjen za to. Ruža se morala sama nositi s traumom silovanja, i to u takvom okruženju gdje se o tome ne priča. To je bila tabu tema čak i za njezina zaručnika. Bojao se da je silovana i zato nije ništa poduzeo. Lakše mu je bilo ne znati, nego se suočiti s odgovornošću kada se sazna istina. Brinula ga je vlastita sudbina ukoliko se oženi „oskrvnjenom“ djevojkom te ju je planirao ostaviti noć prije vjenčanja:

ILJA: *No sve su to trice, nego čuj: sutra ja neću pred oltar.*

MIRKO (*gleda ga u čudu*): *Nećeš pred oltar? Koji ti je đavo, što se dogodilo?*

ILJA. *To, brate, što se prije godinu i po dogodilo.*

MIRKO: *Ne razumijem.*

ILJA: *To s Adom* (Kosor, 1964: 179).

Sve to zbog događaja koji se odvio prije godinu dana. Toliko je dugo cjelokupna zajednica šutjela o svemu i toliko se dugo Ruža sama borila s osjećajima:

MIRKO: *Zar ju je odveo sa sobom?*

ILJA: *Odvukao.*

MIRKO: *No dogoditi se nije moglo ništa.*

ILJA: *Eto, to je to...Što me podrug godine dana grize...* (Kosor, 1964 : 180).

Pozadina Ružina života u drami se ne spominje; ne zna se ništa o njezinoj obitelji, djetinjstvu, mladenaštvu. Zbog toga sve tri razine, individualna, obiteljska i sociokulturna, ostaju gotovo nepoznate. Ostaje činjenica da je mlada žena odvedena i zlostavljana, da je to cijelo selo pretpostavljalo i da se ništa nije poduzelo. Kako se ona osjećala i što je proživljavala, također nije opisano. Nažalost, ona je poput Dese žrtva pojedinca i skupine.

Iz rijetkih dijaloga posvećenih Ruži, može se saznati da dolazi iz dobrostojeće obitelji.

PRVA: *Čujem da cura donosi sobom mnogo.*

DRUGA: *Dvije se godine pripremala.*

PRVA: *Petnaest skuta lanenih. (...) Tri sanduka puna lanenog i konopljenog tkanja.*

DRUGA: *Tâ ima* (Kosor, 1964: 193).

Očekivalo bi se da je djevojka iz takve obitelji zaštićenija od nasilja, ali ovo je potvrda da za nasilje nema pravila. Na Adinoj se meti našla zbog ljubavnog odnosa s Iljom. Za nijedno nasilje nema opravdanja ili dovoljno dobrog uzroka; a Ružino silovanje poslužilo je kao sredstvo za okrutan cilj – uništenje Ilje.

Djevojka je bila u dobrim odnosima sa zaručnikovom majkom koja ju opisuje vrijednom, dobrohotnom, darežljivom i dragom:

MARA: *Ženka, golubica tvoja, kod mene je. Donijela mi je darove: košulja i marama i svašta. A sve od njezine zlatne ruke. A ja sam njoj dala za uzdarje svile, zlata i velikih dukata. Kako mi je mila i medena! Dođi, srce moje, ona bi te rado vidjela, nešto mi je zabrinuta za te* (Kosor, 1964: 12).

Ovo svakako pobija stavove o „traženju“ silovanja i da se to ne događa „poštenim“ djevojkama kakvi su bili stavovi u *Bijesnom psetu*. Postoji li razlika između Dese i Ruže po „poštenju“ i krivnji zbog koje su „dobile što su tražile“? Ne, jer ne postoji takva osobnost ili ponašanje na koje se treba odgovoriti silovanjem i dakako, uopće nasiljem. No Ada je cijeli život proveo uz oca nasilnika i to je ostavilo trag na njemu. Otac Guša bio je nezavidan uzor. O njemu supruga Stana govori ovako:

STANA: *Nemaš se šta dičiti ocem. Tvoj dada ne želi nikom, pa ni sebi, dobra. Čitavo selo upire u nj prstom, svakom je na rovašu* (Kosor, 1964: 164).

Teško da je osoba s takvom naravi mogla primijeniti dobre odgojne metode prema sinu. Krao je zemlju Ilariji, zapalio mu imanje. I sve to besramno i ponosno čini pred Adom kojemu je on uzor. Ada ne vidi situaciju objektivno. Toliko je zasljepljen mržnjom da još planira osvetiti oca; kao da je ocu nanesena nepravda, a zapravo ju on nanosi ostalima:

ADA: *Sada znam sve, smiri se, dado! Ja ću tebe osvetiti, ja, čim se vratim, tako mi boga!* (Kosor, 1964: 173).

Bez srama priznaje majci da nanosi zlo Ruži samo kako bi napakostio Ilji:

STANA: (...) *Zašto otimlješ tuđu curu kod tolikih cura?*

ADA: *Eto zato da ne bude njegova* (Kosor, 1964: 165).

Zbog takvog razmišljanja i vlastita ga se majka boji. Slutila je već njegovu smrt zbog načina na koji je živio. Uostalom, strepila je da će ju početi tući što nije bilo daleko od istine jer joj se često prijetio batinama:

STANA: *Bože prosti, i ne bi bilo štete! Tvoj život ionako ništa ne vrijedi. Ti samo bodeš i razbijaš glave. Ne dao bog, ali sve se bojim, i ti ćeš tako svršiti... Gle, ja sam ti mati, svojim sam te mlijekom odgojila, a sve zebem da ćeš i na me podići ruku.* (Kosor, 1964: 165)

(...)

ADA (*smije se*): *Nemoj ti da ja tebe prokunem batinom, a za tvoje prokletstvo mi najlakše!* (Kosor, 1964: 170)

Može se zaključiti da je Ada osoba koja je opasna za sebe i okolinu. Zlodjela i žrtve pomno bira. Nakon Ruže odlučio se već za sljedeće djevojke koje želi zlostavljati. On uživa u tuđoj patnji:

ADA (*sveudilj za se*): *Onda ću ja uzeti curu koju hoću, ko orao janje iz stada. I ne samo naše šokice nego ću se baciti i među gospodične... Lugareva kći mi se dopada, a i bilježnikovica je zgodna ženska, načelnikovica je kao stvorena za me; svima će svanuti crni petak.* (...)

Pa kad se toga zasitim, ta ni mesa se ne može uvijek jesti, izmislit ću šta drugo (...) (Kosor, 164: 166).

Što se pak vrsta nasilja nad Ružom tiče, nudio joj je psihičkim, fizičkim i seksualnim zlostavljanjem. Autorice Pavleković, Ajduković i Mamula (2004: 93) upozoravaju o posebnom vidu psihičkog nasilja koje se očituje u svjesnom stvaranju atmosfere straha. Strah od daljnjeg nasilja često je najmoćniji instrument pritiska. Kod Ruže je psihičko nasilje bilo samo početak svega što će proživjeti. Stavljanje noža pod srce i ugrožavanje života već je dovoljno brutalan čin koji itekako stvara osjećaj prestravljenosti i izbezumljenosti žrtve. Ada je osjetio njezin strah i to mu laska. On ne zna za pojam poštovanja jer je odgojen na temelju straha. Zato uživa kad se drugi boje njega, baš kao što se on bojao (i boji) svog oca:

ADA (*prigušenim sikćućim glasom*): *Kad sam te one večeri prostro na zemlju, uhvatio sam je, stegao i metnuo joj nož na srce. Ona je zinula, ali zanijemila. Ona je bila u mojoj ruci ka loptica kojom se igram. Mora da je najmanje tri puta premrla na putu do pojate. Ko voštanica na plamenu topila se ona u mojoj ruci. – Kako ti se to dopada, a?* (Kosor, 1964: 190).

Naslađuje se njezinim strahom. Smije se dok ju gleda kako drhti od straha:

ADA: *Dva-triput htjela je da više u pomoć, ali strah joj uze jezik. I ja sam se smijao dok je ona drhtala. Voliš li me, zoro? – pitam je i ljubim joj lice u sjeni, a ona se kameni i ledeni... Možeš li mi to oprostiti?* (Kosor, 1964: 190).

Primjenjivao je psihičko, fizičko i seksualno zlostavljanje. Oduzeo joj je pravo na slobodu, nasilno se ponašao prema njoj zgrabivši ju i bacivši na zemlju i tada ju silovao. Cijelo mučenje opisao je njezinu zaručniku:

ADA (*ledeno se smijući*): *A onda sam je bacio dolje u tamu...u tamu...u tamu... I ona nije više znala za sebe, šta sam sve od nje radio... Možeš li mi to oprostiti?* (Kosor, 1964: 190).

(...)

ADA: (...) *A onda sam je zgrabio i bacio na zemlju, i... možeš li mi to oprostiti?*

ILJA (*skameljen iza stanke rastegne*): *Ti si izveo što si htio?*

ADA (*sikćući*): *Ja sam izveo što sam htio...* (Kosor, 1964: 191).

Takvim je iskazom neizravno priznao silovanje. Ovakav se slučaj može poistovjetiti s Petrovim silovanjem Dese, obojica su se dokazivala. Silovanje se ubraja u iznimno teška i traumatska iskustva s teškim posljedicama za žrtve, koje najčešće skrivaju to što su doživjele i nastoje same rješavati problem (Mamula, 2005: 235). To je vjerojatno razlog Ružine jednogodišnje šutnje. Mnoge žene potiskuju negativna iskustva i žive od sjećanja na „dobra vremena“. Žena izložena nasilju razvija različite mehanizme obrane i svakodnevnog preživljavanja. To je njezin način rješavanja problema (Pavleković, Ajduković, Mamula, 2004: 21). Kada je Ada javno progovorio o svemu, Ruža je prvo sve porekla:

RUŽA: *Laže, Iljo! Laže!*

ILJA (*s gorkim smiješkom na ustima*): *Ružo, ti sve moje!*

RUŽA (*pane Ilji u naručaj jecajući*): *On laže, laže. Ja sam bila samo tvoja... Nikog drugog ja ne poznajem* (Kosor, 1964: 191).

Ona bježi od istine kao što su ostali bježali godinu dana ignorirajući zločin. Činjenica da ju Ilja nikada o tome nije ništa pitao, vjerojatno joj je slala poruku da treba šutjeti o svemu. Istina je drukčija, htjeli su oboje govoriti, ali nisu pronašli snage. Ruža se „izgubila“ u osjećaju stida i izgubljenom samopoštovanju:

ILJA: *A i ona je poćutila što mene grize, pa bi uvijek samo poniknula, ko da hoće da se sakrije u zemlju... Noći bi prolazile da ne bismo smogli ni riječi.*

MIRKO: *Ona tebe voli, to je glavno, a ostalo su sve ludosti.*

ILJA: *Ona se sva topi od stida* (Kosor, 1964: 180).

Žrtvin se glas ne čuje do samog kraja kada napokon progovara o svemu. Tada priznaje što joj je Ada učinio – priznaje da se bojala, ali da se opirala i borila. Fizički je svakako bila slabija, no otporom je pokazala svoju psihičku snagu koju on nije slomio do kraja:

RUŽA: *Kad me je trgao sa sobom, ja sam se uplašila ko nikad u životu, no laže da nisam znala za se. Sve sam ja znala, sve. (...) Kad me je zagrliti htio, udarila sam ga šakom u prsa da je zateturao. Kad je htio iznova oboriti se na me, udarila sam ga šakom u lice. (Adi): Nisam li te udarila u lice, gade? A onda je on zarežao i povukao nož, no i ja sam zamahnula i udarila ga ispod ruke da je nož vrcnuo na stranu* (Kosor, 1964: 191).

Ada je na kraju završio tragično kao i njegov otac. Majka je bila u pravu kad je slutila njegovu smrt. Bio je nasilnik koji je imao samo jedan cilj u životu, a to je naslijediti oca u njegovoj zloj naravi. I po tome je nalik Muradbegovićevu Petru. Ta su dva lika upozorenje na utjecaje obitelji u razvoju nasilnog ponašanja. Što se pak Ruže tiče, ona je jedna od žena čiju je vrijednost zajednica podcijenila. Iako se njezin glas nije čuo do samoga kraja (čemu je uzrok i sporednost Ružine uloge u drami), ono što je učinila neosporivo je dokaz da se aktivno borila. Od Gige, Stane i Dese razlikuje se po tome što je čekala na reakciju. Istina jest da se Ruža branila pri silovanju, ali je o svemu predugo šutjela. Šutnja, iako se čini da štiti žrtvu, zapravo štiti zlostavljača. A zlostavljači ne smiju ostati nekažnjeni jer svaki dan njihove slobode, dan je više za novu žrtvu.

2. 5. Josip Kulundžić *Ponoć*

Ponoć je drama bolesti, krize i (mogućega, barem prividnog ili privremenog) ozdravljenja suvremenog čovjeka. Taj se čovjek naziva Rajko i on se pod pritiskom probuđene savjesti, utjelovljene u Mladiću, iz neurotika zaokupljenog samim sobom preobražava u kritičara društva i suca (Senker, 2000: 262).

U analizi ove drame naglasak će biti na odnosu Rajka prema Katici u razdoblju kada još nije dožio *ozdravljenje*. Katica je, poput Kosorove *Ruže*, sporedni lik i ograničeni su podaci o njezinu razvojnem putu, stavovima i vjerovanjima. Zna se da je zaposlena kao služavka kod udovice Lenke

i njezina sina Rajka. Svakodnevno trpi Rajkova maltretiranja koja se protežu uglavnom od verbalnih uvreda do prijetnji. Obraća joj se tobože iz poštovanja: *Šta ste zinuli?, Jeste li čuli?, Marš. Nećete?* što govori o njegovoj površnoj osobnosti i kulturi. On se predstavlja intelektualcem, želi da to drugi o njemu misle, ali njegova djela i riječi opisuju ga drukčije. Istovremeno se prijetiti udarcem i obraćati “iz poštovanja” govori o visokoj razini prijetvornosti i licemjernosti takve osobe:

RAJKO (*gundā*): (...) *Naložite... šta ste zinuli? Kao da sam ja pas da ovako...*

KATICA (*tiho*): *Čekajte dok svršim ovu košulju.*

RAJKO (*se uspravi*): *Odmah. Odmah da ste... Jeste li čuli?*

KATICA (*glasnije*): *Pa ne možete malo pričekati?*

RAJKO (*skoči, uzme metlu s poda*): *Šta? Nećete? Vi nećete? Hoćete li ići odmah.*

KATICA (*glača mirno dalje*).

RAJKO: *Marš. Nećete?* (Kulundžić, 1965: 93).

Kao da takva situacija za Katicu nije dovoljno teška, ona je uz to zaljubljena u Rajka i nosi njegovo dijete. Naravno, on odbija svaku odgovornost vezanu za dijete:

KATICA: *Ja sam trudna. Ja sam opet trudna (...)* (Kulundžić, 1965: 128).

To joj nije prva trudnoća s njim. Prvi je put dijete umrlo što nitko osim nje i Rajka nije saznao. Nakon djetetove smrti, ne samo da nije dobila potrebnu potporu i utjehu od „partnera“, već ju je on mjesecima kasnije optuživao da mu je htjela „natovariti“ očinstvo. Katici je svakako otežavajuća okolnost bila to što nije imala s kime podijeliti svoje teškoće. Sav je teret držala u sebi:

KATICA (*tiho*): *Pa ja nisam nikome rekla, Rajko...Nikome, da ste v i (briše oči, ustane i glača dalje). Ni mami nisam rekla.*

RAJKO: *Dakle ipak niste imali kuraže da meni natovarite očinstvo... Ali ja vam samo kažem: od vas mogu još sve dočekati premda je dijete mrtvo* (Kulundžić, 1965: 95).

Uz to, po prirodi je bila povučena i samozatajna što je Rajku olakšavalo da ju tako tretira. Znao je da će ona o svemu šutjeti. Ona se našla u nepovoljnom odnosu spram Rajka iz dvaju razloga - on joj je bio „šef“ i voljela ga je. Zbog toga mu je sve tolerirala i praštala. Njegova je žrtva postala zaposlenjem što se pogoršalo kada im je odnos prestao biti platonski. On je pak egocentrik koji

neprestano prigovara, negoduje i žali se. Usredotočen je samo na sebe i vjerojatno nije svjestan svojega ponašanja. Ono je samo odraz njegova unutarnjeg stanja. Nezadovoljan je svojim životom i to nezadovoljstvo izražava, uglavnom iživljavajući se na njoj:

KATICA (*iziđe. Vrat se sa čašom vode.*)

RAJKO (*uzima čašu pa je gleda*): Što je to? (*Tresne čašu u kut*) Vodeee!

KATICA (*zbunjeno*): Pa valjda je to, ne?

RAJKO: *Za umivanje sam rekao!* (Kulundžić, 1965: 112).

Nezadovoljstvo mu, između ostalog, pričinjava suživot s majkom Lenkom koja je nakon smrti supruga psihički nestabilna i pokušala se ubiti:

LENKA: *Napunila sam čašu lugom, onim jakim, prekrstila se i rekla: „Zbogom, Alojze, primi me k sebi. Ja moram da umrem!...“*

MILA (*pred ogledalom*): *I ostala si živa... Hehe...neće grom u koprive...* (Kulundžić, 1965: 122).

Život u takvom okruženju zasigurno je utjecao na Rajkovu narav. Svaku raspravu završavao je prijetnjama ili fizičkim obračunima što potvrđuje njegovu psihičku i emocionalnu nestaloženost. I on prijeti samoubojstvom kada je u očajnom stanju:

RAJKO: *Šta? Dakle: j a. Dakle vi kažete da sam j a bio? (Udara šakom po stolu takt govoru) A ja vam kažem, vi ćete vidjeti što ću ja učiniti sa sobom. Vi ćete vidjeti i onda ćete snositi posljedice. Ubit ću se... Eto, to. (...)* (Kulundžić, 1965: 95).

Pokušao je ubiti majčinu sestru Milu. Razlog je navodno to što se smijala njegovoj majci *kad je ležala alkoholizirana na podu kafića*. Gledati majku u takvome stanju, teško je i traumatično za svakog pojedinca. Rajko nije imao idealno djetinjstvo, već su ga obilježili rizični čimbenici kao alkoholizam jednog roditelja i smrt drugog, psihičke nestabilnosti u obitelji i pokušaji suicida. Rizični čimbenici mogu približiti moguće uzroke nastalih poremećaja u ponašanju, ali ih nikako ne opravdavaju:

RAJKO (*se tresne i dršće, osjetljivo ide prema Mili*): (...) *Tko se smijao materi mojoj kad je ležala na podu kafane pijana, i ocu mome kad je ležao na odru mrtav...Haa...Smrt tebi, jedna kreaturo, smrt. (Navali na nju skočivši na krevet.)* (Kulundžić, 1965: 120).

Na obiteljskoj se razini promatraju odnosi među članovima obitelji. U ovoj je drami teško govoriti o Katici kao članu obitelji, budući da su prema njoj bezobrazni Rajko i Lenka. Neprestano ju omalovažavaju i time joj ne daju mjesto člana obitelji. Rajko u svakoj situaciji koristi priliku da ju ponizi:

RAJKO: *Sada?? A šta ste prije radili? (Dreči) Šta vi mislite da sam ja vaš magarac? Zašto ne kefate kaput?*

KATICA: *Rajko! (Jeca.)*

RAJKO: *Brzo. (Bijesan) Ja sam za vas gospodin Rajko. Kefajte!*

KATICA *(kefa).*

RAJKO *(grubo): Šta mi slinite na kaput? Kao da nema dosta mrlja. Gdje je moj šešir? (Iziđe)*
(Kulundžić, 1965: 108).

Zahtjeva od Katice da mu se obraća s „gospodin Rajko“ iako je s njom trebao imati već drugo dijete. To govori koliko je on željan priznanja. Želi biti važan, ali bira krivi način. Lenka pak Katicu ne smatra previše *bistrom* zbog požrtvornosti prema njezinu sinu:

LENKA *(naglo): Nemoj ti biti bezobrazan. Sve uvijek pojedeš, a Katici ne ostane skoro ništa.*

RAJKO: *Pa ona uvijek kaže da nije gladna.*

LENKA: *Da, ona to samo tako kaže da ti možeš više jesti. Guska.* (Kulundžić, 1965: 97).

Dinamika odnosa Rajka i Katice ne može se nazvati partnerskim odnosom budući da njihove uloge nisu ravnopravne niti su ljubavni osjećaji obostrani. Rajko Katicu zlostavlja, ona njega voli, ali ta ljubav nije uzvraćena.

Za sociokulturnu razinu važno je to što Katica radi kao služavka. Time se može pretpostaviti da njezine izbore uvjetuje ekonomska nesigurnost. Zbog toga se teško odlučuje potražiti poslovnu i ljubavnu alternativu. Osim uvjetovanosti poslom, na Katicu utječe i njezina tolerantnost prema nasilju. Kada je došlo do fizičkog obračuna između Rajka i njegova ujaka, ona staje u Rajkovu obranu i udara ujaka. Rajko kasnije njoj prijeti šakom na što ona uopće ne reagira. Zapravo, oni se nalaze u začaranom krugu nasilja:

RAJKO: *Zašto ste udarili cjepanicom ujaka? (Zaprijeti joj se šakom)*

KATICA: *(tiho ode i glača dalje)* (Kulundžić, 1965: 104).

Riječ je o psihičkoj i fizičkoj vrsti nasilja koja se manifestira kroz različite oblike. Oblici su s vremenom eskalirali i dobivali na učestalosti i brutalnosti. Nasilje protiv žena najčešće počinje malim „bezazlenim“ napadima: uvredama, naguravanjem, zadržavanjem ili šamarom (Pavleković, Ajduković, Mamula, 2004: 93). Takva se kronologija vidi kod Rajkovih postupaka. Početak su bile verbalne uvrede i prijetnje kojima ju je omalovažavao. Primjerice, optužio ju je da se nalazila s vojnicima (ne samo s jednim!) i tako ostala trudna. To je teška povreda njezina morala:

RAJKO (*ustane*): Šta? To je laž. (*Digne pesnicu, prigušeno*) Jeste li čuli? Ako kome samo pisnete da sam ja...Vi...Vi... (*ujedljivo i izjedljivo*) A tko se vucarao sa soldatima u parku? Mislite li da sam ja slijep? Ili idiot. Fuj!... A ja s vama bio uvijek dobar i...i., o ja, luda, ja bih vama sve, a vi m e n e ovako?! (*Blaže*) No, dajte, recite sada jedanput iskreno: To je bio? R e c i t e.

KATICA: Ja...nisam...Ja nisam išla...sa soldatima, Rajko. Ja ne mogu..više. (*Odloži peglu, spusti se na jednu stolicu i pokrije lice rukama.*) (Kulundžić, 1965: 94).

Prebacio je na nju odgovornost za njihov odnos jer nije dovoljno zrela osoba da odgovara za svoje postupke:

RAJKO (*više*): (...) A kao da da vi ne znate kako je bilo sve to s nama, ha? Je li tako bilo? Imali smo goste. Mila je bila i nije bilo mjesta u sobi, pa sam morao spavati u kuhinji. Ali zašto ste i vi spavali u kuhinji? Mogli ste spavati u badecimeru (Kulundžić, 1965: 95).

I onda ju u trenucima krize, ponovno zove. Svjestan je da ga ona jedina voli i iskorištava to. Zove ju da legne kod njega, ali ni to ne prolazi bez uvreda.

RAJKO: (...) Katice, legnite pored mene.

KATICA (*zaplašeno*): Rajko, mama će naići...
(...)

RAJKO (*nepomično, zaurla*): Sluškinje, bludnice... Bludnice! Ljubite me sve na svijetu, jer mene nitko drugi ne ljubi, ja sam sin jedne... (Kulundžić, 1965: 112).

Uz uvrede, sve se češće prijetio udarcima:

KATICA (*odloži peglu i čučne pred peć pa naloži*): Vi ste...bezobrazni (*glača dalje*).

RAJKO (*digne metlu*): Tko? Tko je bezobrazan? Ja? Slušajte. Ako vas ja odvalim preko zubiju, onda... (*blaže*) (Kulundžić, 1965: 93).

I najdalje (u fizičkom nasilju) bilo je hvatanje za vrat i bacanje na zemlju:

RAJKO (*se trgne, zgrabi Katicu za vrat pa je tresne od sebe na zemlju*): *Dalje! Što? I ti još...svi dalje danas od mene. Ja sam hulja, ja gad...Ja vidim sve u ovoj kući...* (Kulundžić, 1965: 112).

Na Katici se očituju posljedice psihičkog zlostavljanje jer se počela bojati Rajka. Uvidjela je njegovu rastrojenost i zbog toga ne želi spavati u istoj prostoriji s njim:

KATICA (*tiho*): *Izbacio me je opet. Opet ima s nekim da govori. (...) Ja ne mogu više, milostiva, spavati unutra. Ja se bojim toga, milostiva. Rajko je...(...) On je lud od bolesti. On bulazni. Noću, najedanput me probudi i istjera na hodnik napolje. i ne smijem ući dok me ne zove. (...) Ja neću više da spavam tamo, u sobi* (Kulundžić, 1965: 125).

Trenutak kada je Katica izrazila svoj strah Lenki bio je jedini kada je ona otvoreno progovorila o njemu. Do tada se nije zauzimala za sebe. Često je opisivana kako plače. Bila je nesretna, što je razumljivo s obzirom što je sve prolazila. Smrt djeteta pa druga trudnoća, otac koji ne priznaje nju ni dijete i neprestana zlostavljanja:

RAJKO (*se uspravi*): *A šta vi imate da plačete?*

KATICA: *Tako...Plakala.*

RAJKO (*pljune prezirno nalijevo. Onda se zabulji u note i počne opet da gundā. Jedan čas. A ne ide mu nikako. Baci note nadesno*): *Zašto ste plakali. Morate mi sada reći.*

KATICA: *Vi znate (glača spuštene glave)* (Kulundžić, 1965: 94).

Njezina simpatija prema Rajku vjerojatno je razvijena kao mehanizam preživljavanja. Tako je ona opravdavala njegovo ponašanje. Uz to, razvila je krajnju pasivnost uz koju zadovoljava sve njegove prohtjeve. Kako je radnja odmicala, Katica je sve više emocionalno propadala:

KATICA (*uleti na scenu neočešljana, u košulji, poplašena.*) (...) (*Sjedi neko vrijeme i moli. Zarije lice u jastuke i pleća joj zadržću u jecanju.*) (Kulundžić, 1965: 111).

Krajnja posljednica njezine emocionalne slomljenosti bila je samoubojstvo. Iako ono nije izravna reakcija na Rajkovo nasilje, ne može se isključiti njegova odgovornost za taj postupak. Ispila je lug¹ jer je smatrala da tako pomaže Rajku. I u zadnjim trenucima života prema njoj se odnose bez poštovanja:

¹ Vruć pepeo pomiješan s vodom, prpor, cijed, lug, lužnica (www.hjp.znanje.hr)

KATICA: *To je lug?*

MILA: *Marš.*

(...)

KATICA (*pograbi čašu i ispije lug*): *Ja sam...nesreću...na ovu kuću...Gori... Hooooaj! Rajko. Ja sam trudna... Ja sam opet trudna. Rajkoooo!* (Kulundžić, 1965: 127-128).

Katica je na samrtnoj izjavi izjavila da je ona donijela nesreću u njihovu kuću. Preuzela je odgovornost za Lenkino i Rajkovo ponašanje. Klasičan primjer posljedice kontinuirane izloženosti nasilju. Odavno je izgubila objektivnost prema Rajku i to ju je odvelo u smrt. Katica je zbog Rajka ubila sebe i nerođeno dijete. Odigrala je pasivnu ulogu u svom odnosu s nasilnikom. Prihvatila je ulogu žrtve i nije se aktivno pokušala tome oduprijeti. Ona izražava tugu i nezadovoljstvo, ali suviše tiho, nezamjetno i nedovoljno da se nešto promijeni. Nije pružala otpor što znači da je njezin osjećaj vrijednosti odavno narušen zbog čega su ju Rajko i Lenka lako slomili do kraja.

6. Srđan Tucić *Povratak*

Povratak je veristička drama Srđana Tucića (Senker, 2000: 13). Zbog sažetosti i stilske dosljednosti, to je paradigmatički tekst našeg kazališnog verizma ili naturalizma (Senker, 2000: 51). Smještena u slavonskom selu, s motivom nevjernosti i ubojstva, i u svojim detaljima i cjelokupnoj dramskoj strukturi najcjelovitija je Tucićeve drama (Šicel, 2005: 221). Tucić miče “četvrti zid” s bijedne i mračne seoske jazbine i pokazuje nam, ostajući pri tome racionalan, “objektivan” i “neprisutan” u drami, kako se ljube i mrze, pare i ubijaju dehumanizirana bića koja su zbog siromaštva, zatucanosti, alkohola i niskih nagona potonula u glib (Senker, 2000: 51). Glavni lik je Ivo, povratnik iz tuđine, koji doznaje da je njegov idilični dom (održavan u mašti) zapravo mračno i prljavo mjesto laži, pijančevanja, prostituiranja i preljuba. Njegova voljena supruga Jela, zbog koje je žrtvovao ruku, seoska je koketa što se prodaje Stanku za novac, *đerdane* i druge poklone. Ivo se iz žrtve pretvara u suca i krvnika: ubija Stanka, a Jelu ostavlja da “ispašta svoj grijeh” (Senker, 2000: 52).

Kroz individualnu, obiteljsku i sociokulturnu razinu analizirat će se lik Jele. Nju je, kao i Gigu, zlostavljao suprug. Zajedničko im je i to što se zlostavljanje odvijalo samo jednu večer. Gigin je muž bio zarobljen, a Jelin je radio u tuđini. No to su jedine sličnosti između njih. Giga je

svome suprugu ostala vjerna, Jela nije. Pri tome treba uzeti u obzir razliku u dobi i okolnostima sklapanja braka; Giga je zrela žena koja je bila zaljubljena u svog muža i prije braka dok se o mlađahnoj Jeli takvi podaci ne donose. Jelina se prošlost u drami ne spominje, veći je naglasak na njezinoj trenutnoj situaciji, a to je suočavanje s posljedicama preljuba. Tucić ju u didaskalijama opisuje ovako:

Jela: 22 godine stara, njegova žena. Lijepa je i na seljački način koketna. Odijeva se u bolje seljačko odijelo i nosi silu đerdana oko vrata. Cijela pojava je izazovna, a manire katkada frivolne (Tucić, 1969: 37).

Udana je za Ivu koji radi u tuđini i većinu vremena nije kod kuće. U njegovoj odsutnosti razvila se ljubavna veza Jele i susjeda Stanka. Teško je zaključivati o uzrocima Jelina preljuba, no moguće da je doprinijela njezina mladenačka, zaljubljiva narav, naravno uz odsutnost supruga. Ona i Stanko smatraju da vole jedno drugo:

STANKO: Ptico moja, taku te volim!

JELA: Gle, zar samo taku? ... A ja tebe volim kakav jesi. (Tucić, 1969: 47).

Njihova veza u selu nije tajna. Za nju znaju mještani i Jelina majka Kata koja na to blagonaklono gleda i odobrava. Postojanje majčine potpore u preljubu odigralo je značajnu ulogu u Jelinim izborima. Ona je bila mlada, nezrela i lako podložna manipulaciji. Majci je ta veza odgovarala iz ekonomskih razloga i zato ju je poticala:

KATA: Gledaj ti njih, kako se samo ližu!

JELA: Kad se volimo, majo.

KATA: Znam ja, znam... (Tucić, 1969: 49).

Radnja drame odvija se na Badnju večer. Jela tada dobiva poklon od Stanka - dvostruku bisernu ogrlicu. Ta je ogrlica simbol njegove imućnosti naspram oskudice u kojoj su majka i kći živjele.

STANKO: (...) (Izvadi iz surke dvostruki đerdan) Gle, što sam ti doneso za Božić.

JELA (veselo): Aj đerdan! ... Biser-đerdan! (...) (Tucić, 1969: 47).

Unatoč Jelinoj zaljubljenosti u Stanka, ona osjeća grižnju savjesti zbog preljuba. No svaki put kada njezina savjest proradi, uz majku i Stanka, brzo se ugasi jer oni nalaze pregršt opravdanja za njihovu vezu:

JELA: (...) *Pa što se ne bi volili kad nam je u srcu tako.*

STANKO: *Da, Jelo, u srcu nam je tako* (Tucić, 1969: 49).

Jedan od tih razloga je Jelina trudnoća sa Stankom. U drami se ne dobiva izravan uvid u Jelino emocionalno stanje, ali se može naslutiti da je bila u neprestanom strahu. S jedne strane, udana je za muškarca kojeg ne voli. Uz to, kako će ga zavoljeti kada je više odsutan nego prisutan u njezinu životu? Nepoznato je kako su se upoznali, vjenčali, jesu li uopće “konzumirali” brak? Moguće je da su supružnici samo na papiru. No taj ju muškarac uzdržava, radi u tuđini da bi njoj priuštio dobar život. I svaki se tren može vratiti kući gdje će ga ona dočekati s tuđim djetetom. I ne samo djetetom, već s rezerviranim srcem za drugoga. Zato Tucić Jelu kroz didaskalije najčešće opisuje pridjevima: neodlučno, stidno i uplašeno.

JELA (*neodlučno*): *A je l', Stanko, što će biti onda... znaš...*

STANKO: *A kada to?*

JELA (*stidno*): *Znaš onda kad... kad... a, ti već znaš, što da ti govorim.*

STANKO: *Božja će volja biti, Jelo.*

JELA: *Stanko, oćeš li ga volit?*

STANKO: *Na ti nje... volit ću ga kao i tebe.*

JELA: *Zar oćeš?*

STANKO: *Moje, pa da ne volim?* (Tucić, 1969: 49).

Obilježja nasilnika i obilježja članova koji trpe nasilje nije jednostavno opisati jer su u ovoj drami žrtve i nasilnici isprepleteni ovisno iz koje ih se pozicije promatra. Ivo je Katina žrtva zbog njezine manipulacije i svodništva nad Jelom, Jela je Ivina žrtva jer ju fizički i psihički pri povratku maltretira, Ivo je Jelina žrtva jer mu je zabila nož u leđa, a Jela je Katina žrtva jer Jela “prodaje” kći da bi sebe materijalno osigurala. Međutim, ovaj se rad bavi trima vrstama nasilja - fizičkim, psihičkim i seksualnim od kojih dva nad Jelom čini Ivo, stoga će Ivo biti okarakteriziran kao nasilnik i tako analiziran. O njegovoj se prošlosti ne doznaje ništa, kao ni o Jelinoj. U drami se pojavljuje naglo i iznenada iako se turobnom atmosferom naslućivala mogućnost njegova dolaska:

IVO (*stupi na vrata*): *Dobar večer!*

JELA I KATA (*začuv glas Ivin, kriknu obje užasnom lica im iskrivi neopisiv strah.*) (Tucić, 1969: 50).

Jelina i Katina reakcija na Ivin povratak nagovještaj su nesreća koje će se odviti do kraja večeri.

Od stanja šoka, nisu primijetile da je došao bez ruke. Namjerno ju je izgubio pod strojem na poslu kako bi dobio novac od osiguranja. Zbog loše financijske situacije morao je napustiti dom. Ovo je trebalo biti rješenje za takvu situaciju:

IVO: Mašina mi je odnijela ruku, a mi radnici u fabrici svi smo osigurani proti nesreći.

KATA: A kako to osigurani?

IVO: E znate, majo, to vam ima jedno društvo za osiguranje, u koje se svi radnici upišu, pa ako im se dogodi nesreća, onda dobiju toliko novaca da mogu živiti i bez fabrike. (Tucić, 1969:54).

Ivinu će osobnost svaki čitatelj ponaosob procijeniti, no njegova odluka da se namjerno učini invalidom ne smije se olako doživjeti. Na takav postupak teško da će se odlučiti psihički stabilna i zdrava osoba.

IVO: Pa što – jedna ruka? ... Sad sam kod vas, a za to dao bih još i drugu ruku. (Tucić, 1969: 52).

Kada je saznao za preljub, okrivio je Katu jer nije pazila na svoju kći. Naslutio je da je ona poticala Jelu na preljub zbog svoje koristi. Kata od svoje odgovornosti bježi i sve prebacuje na Ivu. Krivi ga za financijske probleme (zbog kojih je otišao raditi u svijet) i Jelin preljub jer ga nema kod kuće:

KATA: Bilo ti je ostat doma.

IVO (pograbi Katu): Uz nju? ... Ostat uz nju? ... To sad veliš kad si mi svu sreću pokopala... A što nijesi tako govorila onda kad je bilo poč u svijet? ... Što si me onda gonila da idem ... da radim i da te s njom spasem od bijede i nevolje... Aj? ... Govori! ... Što me nisi onda držala? ...

KATA: Bili smo sirotinja (Tucić, 1969: 62-63).

Po tome se vidi da je Kata izrazito koristoljubiva i manipulativna žena. Nije joj bitno koga treba iskoristiti da bi došla do svog cilja. Ona je jedina bila svjesna svega što se događa jer nije bila izravno upletena kao Ivo i Jela. Zbog toga je mogla spriječiti tragediju; objektivnošću pokušati popraviti situaciju, ali ona to nije učinila, već je pustila da se dogodi ubojstvo. Tu se večer na vratima kuće pojavio Stanko i Ivo ga je ubio:

STANKO (uđe): Je l' gotova Jela?

IVO: Gotova je! (Skoči na Stanka i udari ga nekoliko puta nožem u prsa.)

STANKO (krikne i sruši se) (Tucić, 1969: 64).

To je bio čin kojim je Ivo iz uloge žrtve prešao u ulogu krvnika i suca (Senker, 2000: 52). Takav postupak bio je neočekivan jer ga nitko nije smatrao sposobnim za takvo nešto. Jela i Kata vodile su svoje živote bez njega, za njih je on bio samo netko tko šalje novce. On to teško prihvaća i do izražaja dolazi njegovo “drugo lice”. To ne umanjuje njegovu odgovornost za nasilje i ubojstvo, ali čini razliku naspram Vučine, Marka Barića, Petra Stanića i Ade. On djeluje pod jakim emocijama i nagoni, impulzivno i trenutno. Osim toga, tu je večer konzumirao alkohol koji je jedan od rizičnih faktora nasilja. Alkohol je dodatno otežao već dovoljno tešku situaciju. Nije se znao nositi s uništenom idejom o obiteljskoj idili, ali zločin je počinjen. Nije bilo na njemu da sudi ni Jeli ni Stanku.

Obiteljsku razinu karakteriziraju disfunkcionalni odnosi u trokutu Ivo – Kata – Jela. Kata iskorištava kćer i njezinu mužu da bi bolje živjela, a Jela i Ivo jedno su drugome stranci. Ona se njega boji jer je svjesna posljedica koje će uslijediti kad on sazna istinu:

IVO: *Jele, gle ja sam, zar me ne poznaješ?*

JELA (*šuti, dršće*) (Tucić, 1969: 50).

U jednom mu trenutku govori da ga voli, ali to je vjerojatno rekla iz bojazni za vlastiti život. Izvjesnije jest da je voljela Stanku:

IVO (*grli ju*): *O zlatna dušo, vidiš ti si mi još dobra, ti me još voliš... je li?*

JELA: *Volim, Ivo.*

IVO: *Pa drugo mi i ne treba. Ti si mi ionako sve, radi tebe...samo radi tebe sam došao.* (Tucić, 1969: 51).

Teško je opisati njihov partnerski odnos jer se o njemu ne može doznati na osnovi jedne večeri, i to večeri sukoba. Međutim, jasno je da su postojali određeni problemi zbog kojih se Jela okrenula Stanku.

Posljednja je sociokulturna razina, najodgovornija za nastalu situaciju budući da uključuje gospodarsku situaciju i socijalne stresore pojedinca uz interakciju s okolinom, kao što su nezaposlenost i ekonomska nesigurnost (Ajduković, 2004: 15). Upravo su ta dva čimbenika poslala Ivu u tuđinu, a Jeli omogućili pronalazak ljubavnika. Nakon što je Ivo otišao, Kata je preuzela vođenje kuće na sebe. Novac koji im je slao, nije im bio dostatan pa su posuđivale od Stanka. Tu informaciju treba primiti s rezervom. S jedne strane Katu se može smatrati

materijalistom zbog čega su njezine potrebe bile veće. S druge strane možda su zaista bile financijski ugrožene. Jedva preživljavale iz dana u dan zbog čega im je bio potreban muškarac koji brine za njih:

IVO: *Pa nisam ja kriv, majo, slao sam vam što sam više mogao.*

JELA: *Bilo je premalo, Ivo, morali smo se zadužiti. Tjerali su nas za porez* (Tucić, 1969: 53).

Osim toga, njihove mogućnosti bile su ograničene jer nisu bile čak ni pismene. To je zasigurno izazivalo osjećaj neizvjesnosti za vlastiti život. Da je stanje općenito bilo loše, govori podatak da je tada samo jedna osoba u selu bila pismena:

IVO: *Pa zašto mi niste pisali?*

KATA: *A tko da ti piše? ...Marko, koji nešto malo zna, nije bio baš onda ovdje* (Tucić, 1969: 54).

Kroz analizu triju razina može se vidjeti da je tragični rasplet situacije uzrokovala kombinacija upravo tih razina: individualne osobine Ive i Jele, disfunkcionalni odnosi u obitelji i razdvojenost kao posljedica loše financijske situacije. Ivo se nije znao nositi sa situacijom na pravi način i to dovodi do psihičkog i fizičkog nasilja nad Jedom. Sve je počelo dolaskom djevojke Marte koja je Ivi rekla istinu. Jela je prvo sve opovrgnula zbog straha, zatim je Ivo shvatio čija je ogrlica na njoj i istina se doznala. Strgao joj je s vrata ogrlicu što se ubraja u fizičko nasilje zbog primijenjene sile:

IVO (*spazi đerdan na vratu Jele*): *A đerdan? ... Od koga je đerdan... i to ne znaš? (Strga joj đerdan): I ...taj... je ...od ...Stanka! (Zarida, sruši se na stolac.)* (Tucić, 1969: 61).

Dolazi do nasrtanja i guranja. On se osjeća izdano, prevareno i iskorišteno:

IVO (*skoči, pogradi Jelu, zdvojan i bijesan*): *Zašto...zašto si to uradila nesretnice...zašto si me ostavila?!*

JELA: *Nisam...*

IVO (*gura je u prsa*): *Što nisi...što lažeš da nisi...Znam ja sad sve... Znam zašto te je strah spopao kad sam došao...znam zašto si htjela odmah otići iz sela...to, to mi je sve plaća za moju dobrotu...* (Tucić, 1969: 61).

Srušio ju je na pod i zaprijetio smrću. Tu je već u potpunosti izvan kontrole.

IVO (*izvan sebe*): (...) (*Sruši je o pod, hoće da je tuče*): *Nesretnice! ... Sve to nije grijeh?!*

JELA (*odvažno*): *Pusti me, što me tučeš?!*

IVO: *Zašto si me prevarila? ... Ubit ću te!*

KATA: *A joj, što radiš kad nije ništa kriva.*

IVO (*izvan sebe*): *Kriva je!* (Tucić, 1969: 61).

Htio ju je ubiti, ali splet okolnosti sačuvao joj je život, a oduzeo Stanku. Uspjela mu je nakratko pobjeći i tada je na vrata pokucao Stanko. U tome se trenutku Ivo odlučuje ubiti Stanka, a Jelu ostaviti na životu:

IVO (*užasnim krikom*): *Ao! (Povuče iz njedara lički nož): Tako dakle?! Onda gini! ... (Poleti prema njoj, ona silnom brzinom uteče u komoricu lijevo i zavravi za sobom vrata. KATA je stala vikati i lamati rukama. Na zatvorenim vratima komorice sudari se IVO i zaustavi.)*

KATA (*lama rukama*): *Smiluj nam se, bože!*

IVO (*časak stoji blijed, porušen i nijemo se razgledava naokolo; onda, kao da se je rastvorila bol u srcu, proplače i klone do vrata*): *Isuse! ... a zašto?* (Tucić, 1969: 62).

Procijenio je da će smrću Stanka nanijeti veću bol i kaznu Jeli. I posljednje što govori jest prijetnja kojom ona može naslutiti da će joj ostatak života s njime biti pakao:

JELA: *Ubojice! Ubio si Stanka – ubij i mene! (Baci se pred njega.)*

IVO (*gleda je časak, s najvećim prezirom*): *Gore...gore po te da ostaneš živa.* (Tucić, 1969: 64).

U drami su ostali neizrečeni Jelini unutarnji doživljaji; nije se branila ili izricala svoju stranu priče. Priznaje je kriva, ali na to pakosno dodaje *pa što ćeš mi?* čime je iskazala inat i bijes prema Ivi. Time ona indirektno pokazuje da ne vidi odgovornost isključivo na sebi:

IVO (*izvan sebe*): *Kriva je!*

KATA: *Nije!*

IVO (*još jače nego prije*): *Kriva je!*

JELA (*skoči dva-tri koraka daleko od Ive, jedna i pakosna*): *Pa jesam... pa što ćeš mi?* (Tucić, 1969: 61).

Budući da nije smatrala samo sebe krivom za preljub, još je čudnije njezino pasivno prihvatanje Ivina ponašanja prema njoj. U nijednom trenutku nije mu pokušala objasniti što se dogodilo; da se zaljubila u Stanka, da je bila usamljena i slično. Mogla je naći mnoštvo opravdanja, ona nije tražila ni jedan. U jednom je trenutku izrekla rečenicu kojom je pogodila srž problematike

nasilja: Upitala je Ivu zašto ju tuče? Odgovor je bio jer je kriva. No što onda ako je kriva? Zar će nasilje nešto promijeniti? Zar će udarci, vrijeđanje i omalovažavanje promijeniti izbrisati tu krivnju? Neće, ali osobe koje u trenutku bijesa, tuge, ljutnje, razočaranja ili bilo kojeg drugog negativnog osjećaja agresivno reagiraju moraju uvidjeti da imaju problem. To nije prihvatljiv način rješavanja problema i to se ne smije opravdavati. Jela je tu večer bila pasivna prema Ivinih optužbama, naguravanjima i nasrtajima stoga se ona može poistovjetiti s ponašanjem Katice iz *Ponoći*. Obje su zaboravile na vlastito dostojanstvo i dopustile da im vrijednost procjenjuje netko drugi.

3. Zaključak

Rad se bavio analizom dramskih ženskih likova nad kojima je vršeno nasilje - psihičko, fizičko ili seksualno. Analizirani su likovi potvrđeni kao žrtve nasilja stoga se vrstom reakcije na nasilje dobio uvid u tipologiju zlostavljanih ženskih likova u drami hrvatske moderne. Takvu je tipologiju moguće primijeniti na područje izvan književnosti budući da je profil svakog ženskog lika obrađen trodimenzionalno – kako se ona našla u ulozi žrtve, po čemu jest žrtva te kako reagira da bi prestala biti žrtva? Takva je analiza vodila spoznaji općeljudskih vrijednosti zbog čega se može zaključiti da se sklonost društva prema nasilnom ponašanju ne mijenja, da su žene ugrožena skupina, da društvo još uvijek „žmiri“ na takvo stanje i da su zbog toga žrtve, u većini situacija, prepuštene samima sebi. Kao što se očekivalo, analiza je dala dvostruku tipologiju; žene koje su aktivno potražile rješenje i žene koje su se prepustile pasivnosti.

Stana (*Vučina*), Giga (*Bez trećega*) i Desa (*Bijesno pseto*) pripadaju kategoriji ženskih likova koje su aktivno potražile rješenje svojih problema. Od trenutka kada su zapaženi prvi nasilni postupci, iskazivale su bunt i branile svoju osobnosti. Stanu je zlostavljao očuh 40 godina stariji od nje, Gigu „voljeni“ suprug, a Desu nesuđeni zaručnik. Stana i Desa zlostavljane su duže razdoblje naspram Gige koja je proživjela jednu noć u napadima i optužbama. Unatoč individualnim razlikama u profilima žrtava i zlostavljača, kontekstu tih događaja i strukture nasilja koja se odvijala, za navedene tri žene rasplet događaja je isti. Suprotstavile su se muškarcima koji su ih zlostavljali; Stana i Giga svoje su napadače ubili, dok je Desa svojim otporom utjecala na Petrov gubitak razuma. Također, sve tri oslanjale su se na vlastite snage budući da zajednica nije pokazala interes za njihove probleme.

U drugu kategoriju žena koje su pretežito pasivne ubrajaju se Ruža (*Požar strasti*), Katica (*Ponoć*) i Jela (*Povratak*). Ruža je o počinjenom zločinu šutjela više od godinu dana. Nikome nije priznala da je silovana i sama se nosila s emocionalnim i psihičkim posljedicama toga čina. Katica nije uopće reagirala. Od silne zaljubljenosti prema Rajku podlegla je pritisku i počinila samoubojstvo. Posljednja je Jela koja dopušta suprugu da se neprihvatljivo ponaša prema njoj. Karakteristično je što su sve tri u određenom trenutku ipak izrazile minimalnu razinu pobune. Takvo je ponašanje očekivano jer su doživljavale visoku razinu stresa, pritiska i ostalih neugodnih osjećaja, a prirodno je da čovjek teži samoobrani. One se jesu opirale kroz emocionalno stanje kojim su izražavale svoje nezadovoljstvo. Ruža i Jela šutnjom i povlačenjem u sebe, a Katica još izraženijom ljubavlju prema Rajku. Njihova obrana nije bila pravodobna i nisu uspjele promijeniti nasilnikove obrasce ponašanja. Teško je nagađati bi li se što promijenilo da su drukčije reagirale? Iako je rad donio prikaz samo šest ženskih likova, one mogu predstavljati različite profile stvarnih žena koje jednako tako reagiraju, odnosno ne reagiraju na zlostavljanje. Potrebno je uložiti mnogo truda u educiranje ne samo žrtava, već i nasilnika, koji su također prethodno bili nečije žrtve. Sve to govori o važnosti problema nasilja koji je toliko univerzalan i sveprisutan da se njegove prakse, strukture i karakteristike ne mijenjaju bez obzira na napredak civilizacije. Ovim se radom želi upozoriti na složenost ovoga problema i potrebe budućih istraživanja i radova, posebice iz područja društvenih znanosti.

4. Literatura

Popis izvora

Ajduković, Marina. (2004). Određenje i oblici nasilja u obitelji. U Ajduković, Marina i Pavleković, Gordana (ur.), *Nasilje nad ženom u obitelji* (str. 13-17). Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Društvo za psihološku pomoć

Bouillet, Dejana i Uzelac, Slobodan. (2007). *Osnove socijalne pedagogije*. Zagreb: Školska knjiga.

Gulevska, Alma i Arnaudova, Sofija. (2007). Obiteljsko nasilje nad ženama i mogućnost pomaganja. U Vladimir Kolesarić (ur.), *Psihologija i nasilje u suvremenom društvu – Zbornik radova znanstveno-stručnog skupa* (str. 295-299). Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet.

Hećimović, Branko. (1962). Pet dramatičara hrvatske moderne: Dramski rad Milana Begovića. U Marijan Matković (ur.), *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* (str. 195-232). Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije.

Lederer, Ana. (2000). Milan Ogrizović: Predgovor. U Vlatko Pavletić (ur.), *Izabrana djela* (str.11-33). Zagreb: Matica hrvatska.

Mamula, Maja. (2005). Nasilje nad ženama. U Mladen Singer i suradnici. *Kriminologija delikata nasilja. Nasilje nad djecom i ženama, maloljetničko nasilje* (str. 217-247) Zagreb: Nakladni zavod Globus.

Matić, Renato. (2007.) Društvo i nasilje – Kako nasilje postaje prihvatljivo i poželjno? U Vladimir Kolesarić (ur.), *Psihologija i nasilje u suvremenom društvu – Zbornik radova znanstveno-stručnog skupa* (str. 21-31). Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet.

Oraić Tolić, Dubravka. (2011). *Akademsko pismo*. Zagreb: Naklada Ljevak.

Pavleković, Gordana, Ajduković, Marina i Mamula, Maja. (2004). *Nasilje nad ženom u obitelji: osobni, obiteljski ili javnozdravstveni problem?* U Ajduković, Marina i Pavleković, Gordana (ur.), *Nasilje nad ženom u obitelji* (str. 19-28). Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Društvo za psihološku pomoć

Senker, Boris. (2000). *Hrestomatija novije hrvatske drame: I. dio*. Zagreb: Biblioteka Četvrti zid.

Šicel, Miroslav. (2005). *Povijest hrvatske književnosti XIX. stoljeća: Knjiga III. Moderna*. Zagreb: Naklada Ljevak.

Žmegač, Viktor. (1997). *Duh impresionizma i secesije: Studije o književnosti hrvatske moderne*. Zagreb: Biblioteka Zavoda za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Popis citirane literature

Begović, Milan. (1999). *Izbor iz djela: Bez trećega*. Vinkovci: Naklada Riječ.

Kosor, Josip. (1964). *Izabrana djela: Požar strasti*. Zagreb: Matica hrvatska.

Kulundžić, Josip. (1965). *Izabrana djela: Ponoć*. Zagreb: Matica hrvatska.

Muradbegović, Ahmed. (1969). *Izabrana djela: Bijesno pseto*. Zagreb: Matica hrvatska.

Ogrizović, Milan. (2000). *Izabrana djela: Vučina*. Zagreb: Matica hrvatska.

Tucić, Srđan. (1969). *Izabrana djela: Povratak..* Zagreb: Matica hrvatska.